

Kocsány Piroska

A metonímia, a metafora és a hasonlat az -s képzős melléknevek tükrében*

Abstract

Desubstantival adjectives with the suffix *-s* have two main types of meaning: possessing of something ('habere'-perspective) and possessing of a specific quality ('esse'-perspective). The potential semantic changes are typically those from the 'habere'-perspective to the 'esse' perspective. On the other hand a resemantization of meanings of type 'esse' into type 'habere' is also possible. This dichotomy requires different mechanisms with the interpretation, in analogy with the strict diverse mental processes of understanding and identifying metonymy or metaphor respectively. The 'habere'-perspective supports the identification of metonymies in a syntactic frame, leaning on the idea of "reference point". On the other hand the 'esse'-perspective enables the identification of metaphors by conceptual and semantic categorization. The analysis required a working definition and an explanation of the adjectival metonymies and metaphors discussed rarely and a description of the differences between metaphor and simile.

Keywords: adjective suffix *-s*, adjectival metonymy and metaphor, type coercion, metaphor identification, enallage, simile

1 Bevezetés

Az *-s* denominális melléknévképző az egyik legproduktívabb képzőnk. A képzésnek alig vannak morfológiai megszorításai, és a vele képzett melléknevek jelentéstartománya rendkívül gazdag. Az ilyen melléknevekkel alkotott jelzős szerkezetek között sűrűn fordulnak elő metaforák (például *haragos zöld*, *fényes szelek* stb.). Nem minden *-s* képzős melléknévvel tudunk azonban metaforát alkotni. Amelyek erre nem képesek, azokról viszont kiderülhet, hogy képesek metonímia szerepben megjelenni. A következőkben az *-s* képzős melléknevek különböző jelentéstípusainak a metonímiához, a metaforához és a hasonlathoz való viszonyát próbálom megragadni.

A metafora és a metonímia leírható és magyarázható a fogalmi struktúrák, a kognitív feldolgozás folyamata és a nyelvileg rögzült szerkezetek/jelentések felől, a vizsgálat tárgyának és céljának megfelelően eltérő relevanciával, de nem egymástól függetlenül. A jelen dolgozat ezt a hármasságot értelemszerűen a nyelvi szerkezetek/jelentések felől közelíti meg. Több ponton

---

* Köszönettel tartozom Kertész Andrásnak, aki a dolgozat publikálására biztatott, és Rákosi Csillának, aki az elméleti háttérrel kapcsolatos szakirodalom feltérképezésében segítségemre volt, és a dolgozat létrejöttét számos fontos kritikai megjegyzéssel támogatta. A fennmaradó hibákért természetesen a szerző a felelős.

támaszkodni fogok Gerard Steen írásaira, aki következetesen képviseli a metafora identifikációjának konceptuális aspektusát és ennek szükséges viszonyítását a metaforikus kifejezés nyelvi elemzéséhez.¹

A dolgozat felépítése tükrözi a probléma kétarcúságát (metonímiák, metaforák, hasonlatok egyfelől, illetve -s képzős melléknevek másfelől). Az első részben a metafora és a metonímia identifikációjának tárgyalását (2. fejezet) a melléknévi metonímia munkadefiníciójának kidolgozása követi (3. fejezet). Ezután az -s képzős melléknevek két alapvető jelentéstípusának megkülönböztetésére kerül sor (4. fejezet), majd amellet próbálok érvelni, hogy ez a két jelentéstípus magában hordozza esetenként kizárólagosan vagy a metaforikus, vagy a metonimikus használat lehetőségét, és bemutatom a metonimikus használat feltételeit (5. fejezet). Ezt követően tárgyalom a melléknévi metaforák mibenlétét (6. fejezet), majd a metafora és a hasonlat viszonyát (7. fejezet) és végül az -s képzős mellékneveket mint metaforákat, illetve mint hasonlatokat (8. fejezet). A dolgozatot összefoglalás zárja (9. fejezet). A jelen dolgozat két korábbi tanulmányom egyes megállapításainak kritikus újra-, illetve továbbgondolása.²

2 A metonímia és a metafora identifikációjának kérdése

Mint ismeretes, George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent, nagy hatású kötete új fejezetet nyitott a metaforáról való gondolkodás történetében (Lakoff & Johnson 1980). Első látásra úgy tűnt, hogy a két szerző megfelelően elválasztja egymástól a fogalmi metonímiát és metaforát. A fogalmi metafora lényege, hogy egy adott dolgot egy más, tőle eltérő dologként fogunk fel, értünk meg, a fogalmi metonímia viszont egyszerűen az a lehetőség, hogy egy entitás helyett egy másik entitás álljon. Más szóval a metafora funkciója a megértés, a fogalomteremtés, a metonímiáé a referálás, a dolgokra történő utalás (Lakoff & Johnson 1980: 36).³ Ugyanakkor már ebben a szövegben megfogalmazódik az a „megengedő” hozzáállás, hogy igazából a metonímia is ugyanazt a célt szolgálja, mint a metafora, vagyis az egyik fogalommal egy másik fogalom megragadását és megnevezését. Elég arra gondolnunk, hogy miképpen idézünk fel egy részlet megnevezésével egy átfogó egészet (Lakoff & Johnson 1980: 37).⁴ A két lehetőség, tehát hogy egy dolgot egy másik, tőle eltérő dologként látunk, vagy egy dolgot egy másik dolog helyett említünk, a közös cél mentén egybeolvad: a fogalmi metaforák és metonímiák alapkérdése egységesen az lesz, hogy milyen fogalmi területek összjátékára kerülhet sor, és milyen alapon. A kognitív nyelvészeti elemzés a metafora és a metonímia különbözőségét a

¹ “[The] conceptual aspects of metaphor identification have to be related to the linguistic analysis of the expression of metaphor in language”. (Steen 2007: 70.) A konceptuális és a lingvisztikai aspektus a háttérben Bencze M. Ildikó fontos dolgozatának is a metonímiáról, pszicholingvisztikai szempontok érvényesítésével (Bencze 2009).

² Kocsány 2013, Kocsány 2014.

³ “Metaphor is principally a way of conceiving of one thing in terms of another, and its primary function is understanding. Metonymy, on the other hand, has primarily a referential function, that is, it allows us to use one entity to stand for another.” (Lakoff & Johnson 1980: 36). Ezt az eredeti elkülönítést viszi tovább konzekvensen, szemantikai keretben például Dan Fass 1988.

⁴ “Thus metonymy serves some of the same purposes that metaphor does, and in somewhat the same way, but it allows us to focus more specifically on certain aspects of what is being referred to. It is also like metaphor in that it is not just a poetic or rhetorical device. Nor is it just a matter of language. Metonymic concepts (like THE PART FOR THE WHOLE) are part of the ordinary, everyday way we think and act as well as talk.” (Lakoff & Johnson 1980: 37). L. ennek nyomán Kövecses Zoltánnak és Günter Raddennek a kognitív metonímia értelmezés számára meghatározó hatású dolgozatát (Kövecses & Radden 1998).

következőkben egységesen mint fogalmi tartományok közötti leképezést próbálta magyarázni. Ez pedig azzal a veszéllyel járt, hogy az elhatárolás további kritériumok híján bizonytalanul válhat.⁵ Szükség volt néhány markáns szempontra, amelyekre a további kutatás a metafora és a metonímia definíciójában támaszkodhatott.

Összefoglaló tanulmányában Antonio Barcelona először is amellett érvel, hogy a fogalmi metafora és a fogalmi metonímia esetében egyaránt konceptuálisan összetett tartományokról (conceptually complex “domains”), és nem egyes entitásokról van szó.⁶ A metaforában ezek között a fogalmi tartományok (domain-ek) között történik a leképezés (domain mapping), a metonímia esetében viszont egy fogalmi tartomány és annak részterületei között kerül rá sor azáltal, hogy egy részterületet megvilágítunk (domain highlighting, Croft 2002: 179k) vagy aktiválunk (mental activation, Barcelona 2011: 11). Barcelona magyarázata szerint a metonimikus leképezés mentális művelete során a célfogalmat úgy jelenítjük meg (úgy konceptualizáljuk), hogy azt *a forrásfogalom mint referenciapont* alapján, abból kiindulva aktiváljuk.⁷ A Ronald W. Langacker nevéhez fűződő referenciapont egy felidézett konceptuális tartalom olyan értelmezési módja, amely ezt a tartalmat kiemeli a háttérből. Ezzel a kiugróság, a szaliencia a metonímia egyedi jellemzőjévé válik, és a továbbiakban alkalmas lesz arra, hogy a fogalmi metonímiát összekapcsolja a metonímiával mint nyelvi jelenséggel (1. a következő, 3. részben).⁸

Gerard Steen a metafora mint fogalmi struktúrák közötti viszony és a metafora mint nyelvi megjelenési forma mellett külön kezeli a metafora megértésének, a kognitív feldolgozásnak a pszichológiai szempontját. Ez a szempont érvényesül a metafora *identifikációjának* vizsgálatában. Steen abból indul ki, hogy egy nyelvi kifejezés és egy kognitív projekció adott esetben leírható mint érintkezésen alapuló metonímia, de mint hasonlóságon alapuló metafora is. Példának hozza fel a *közelség* és az *intimitás* fogalmát. A kettő között nyilvánvalóan van összekötő kapcsolat. Az olyan szavaknak mint *distant* (= ’távoli; távolságtartó, tartózkodó’) vagy *remote* (= ’távoli; megközelíthetetlen’) egyaránt van fizikai és emocionális jelentésük. Két fogalmi tartomány közötti leképezésről lehet tehát beszélnünk. Ez azonban még nem jelzi önmagában, hogy metaforáról vagy metonímiáról van-e szó. Ha az intimitást a *közelségből* mint referenciapontból kiindulva, a közelség és az intimitás *érintkezésére* vonatkoztatjuk, akkor a mentális művelet

⁵ Nem véletlen, hogy a kognitív nyelvészeti szakirodalomban egyfelől megjelennek a közties kategóriák (1. például Goossens 1990 híres metaftonímia fogalmát), másfelől szaporodnak azok a dolgozatok, amelyeknek (egyik) központi kérdése a metafora és a metonímia egymáshoz való viszonya. A korábbi kutatások közül ilyen például a René Dirven és Ralf Pörings szerkesztésében megjelent kötet, elsősorban a harmadik fejezet (The interaction between metaphor and metonymy, Dirven & Pörings 2002: 323kk) stb. A kérdéskör egészét részletesen tárgyalja Tóth Máté (2018) monográfiája, amely a metonímia elhatárolásának (delimitation) és osztályozásának (classification) kettős szempontját érvényesíti.

⁶ “the entities linked by metonymy are two domains, rather than two individuals conceptualized in isolation from our detailed knowledge about them” (Barcelona 2011: 9)

⁷ “A metonymic mapping affects the conceptualization of the target, which is now understood from the perspective imposed by the source. In metonymy, thus, the target is accessed mentally (activated) via the source, which is its “reference point” (Barcelona 2011: 13). Vö. Langacker metonímia leírását is: “...in metonymy “the entity that is normally designated by a metonymic expression serves as a reference point affording mental access to the desired target (i.e., the entity actually being referred to)” (Langacker 1993: 30).

⁸ A szaliencia/kiugróság terminus nem egyszerűen egyfajta háttérből való kiemelkedést jelent. Langacker fontos fogalmát a további kutatás jelentősen problematizálta, rámutatva a kiugróság fokozatosságára (graded salience hypothesis I. Giora 1997, Giora 2003: 10k., 15kk., a graded salience hypothesis-t Kecskés István nyomán Nemesi Attila László 2009 *vezérjelentés-hipotézisként* használja, l. Nemesi 2009: 83kk.). A szaliencia a továbbiakban a figuratív jelentések feldolgozásának pszichológiai vizsgálatában is fontos szerepet játszik. Ennek további tárgyalása nem tartozik a jelen dolgozat kérdésköréhez.

eredménye fogalmi metonímia lesz. De a közelség azt is megengedi, hogy egy absztrakt érzelmi állapot számunkra a fizikai közelség megtapasztalásához hasonlóként fogalmazódjon meg, és ekkor fogalmi metaforáról beszélhetünk (Steen 2007: 57kk).⁹

Természetesen vannak esetek – és ezek vannak meghatározó többségben –, amelyekben az érintkezés vagy a hasonlóság egyedüli értelmezésként érvényesül. Ezek a metafora és a metonímia tipikus esetei. De nem zárható ki az a ritka eset sem, hogy a két paraméter (hasonlóság és érintkezés) egyensúlyban van. A mindenkori értelmezés, vagyis a megértéshez vezető út a forrás és a cél összekapcsolásában *a releváns(abb)nak tűnő perspektíva* megválasztása. Steen itt hivatkozik Renate Bartsch szemantikai kutatásaira, aki a metaforikus vagy metonimikus alapú poliszémia létrejöttében az eltérő perspektívaváltás szerepét hangsúlyozza. Azt kívánja megmutatni, hogy „hogyan működik a perspektívaváltás két eltérő válfaja a metaforikus és a metonimikus folyamatokban. A metaforák olyan perspektívák kereszteződését váltják ki, amelyek a választott perspektívák alá tartozó hasonlóságokat (vagyis azonos jegyeket) és eltéréseket emelik ki; a metonímiák pedig olyan perspektívák kereszteződéséből keletkeznek, amelyek a helyzetek és objektumok érintkező részeire irányulnak” (Bartsch 2002: 49).¹⁰ A lényeg mindenképpen az, hogy a metafora és a metonímia nem egy fogalmi területet összekapcsoló skála két végpontját képviseli (a hasonlóságtól az érintkezésig), hanem a perspektívaváltás két teljesen eltérő módja közötti választásból következik, és ennek megfelelően *két alapvetően különböző mentális művelet eredménye*. Ez nem zárja ki, hogy adott esetben mindkét perspektívát érvényesíthessük, de csak külön-külön. „A metafora identifikációja a konceptuális és szemantikai struktúráknak és ezek viszonyainak másfajta mentális feldolgozását jelenti, mint a metonímia identifikációja. Adott esetben mindkét perspektíva alkalmazható ugyanarra az adatra, de azzal a megfontolással, hogy a metafora és a metonímia nem egy kontinuum egymást kölcsönösen kizáró végpontja: identifikációjukhoz független/önálló eljárások szükségesek” (Steen 2007: 61).¹¹ A metaforával tehát azonos kiinduló pontból (a hasonlóságra mint kritériumra támaszkodva) nem a metonímia állítható szembe, hanem a nem-metafora. A nem-metafora pedig nem utal szükségszerűen és kizárólagosan a betű szerinti jelentésre, mert lehet metonímia, szinekdoché vagy egyéb (indirekt) beszédmód is (Steen 2007: 70).¹²

Szép példa lehet minderre a következő Tamási Áron idézet:

(1) ...azt lehetett sejteni, hogy *szeplős tervemet* keresztüllátta. (*Ábel a rengetegben*)

⁹ További hasonló példaelemzéseket l. Steen 2007: 58k az érzékelést kifejező szavak területéről.

¹⁰ “I shall show how two different kinds of perspective change are involved in the metaphoric and in the metonymic process, respectively. Metaphors involve a crossing between perspectives that select similarities (identical features) and differences under each of the perspectives chosen; metonymies involve a crossing between perspectives directed towards contiguous parts of situations and objects.” (Bartsch 2002: 49)

¹¹ “The identification of metaphor involves a different conceptual use of the conceptual and semantic structures and their relation than the identification of metonymy. Both perspectives may be applied to the same data, to the effect that metaphor and metonymy are not mutually exclusive ends of one continuum: they need to be identified by independent research procedures.” (Steen 2007: 61)

¹² “The distinction between the two figures [...] is based on two independent factors: both metaphor and metonymy have to be opposed to non-metaphor and non-metonymy, and the two figures can co-occur and interact. These interactions have been recognized in most cognitive-linguistic publications, but they have often led to the position that metaphor and metonymy are two endpoints on one scale. I have argued that this is a simplification, and that the same expression may be analyzed from the viewpoint of a scale of metaphor versus nonmetaphor as well as from the angle of metonymy versus nonmetonymy. This is also why the metaphorical cannot be opposed to the literal: when an expression is not metaphorical, it is not necessarily literal, but could also be metonymic, synecdochic, and so on.” (Steen 2007: 70)

A *szeplős terv* Ábelnek egy a szeplőkkel és azok „gyógyításával” kapcsolatos tervére vonatkozik. Abel becsapja a szeplős városi pénztárost valamilyen maga készítette balzsamírral, amely állítása szerint a szeplők legbiztosabb gyógyszere, s úgy hozza a sors, hogy meg is bűnhődik érte: azt hiszi, hogy a pénztáros felfedezte a svihákságot. A *szeplős* egyfajta metonimikus jelentése érvényesül, ha a *szeplős terv* jelentése annyi mint ’szeplők *eltávolításával kapcsolatos terv*.’ Ekkor az objektumokra (szeplős → szeplő [eltávolítás] + terv) irányuló perspektívaváltással van dolgunk. De érvényesíthetjük a metaforikus jelentést is, tudva, hogy Ábel terve nem egészen ártatlan, hogy jócskán megtréfálja vele a városi urat, ekkor a hasonlóságra és különbözőségeire irányuló perspektívaváltással van dolgunk (szeplős → foltos, hibás, nem helyeselhető + terv). A nyelvi tréfa mindkét értelmezést megengedi, de tudnunk kell, hogy ezek során két teljesen eltérő mentális művelettel van dolgunk.

Ha ezek az értelmezések valamilyen közös nyelvi-szemantikai kritérium mentén összefoglalhatók és leírhatók lennének, akkor elvileg előre meg tudnánk mondani, hogy egy-egy jelzős szerkezetet eredendően metonimikaként vagy metaforaként azonosítunk-e. Amellett kívánok érvelni, hogy az -s képzős melléknévi metaforáknak és metonimikiáknak éppen egy ilyen közös nyelvi-szemantikai kritériumuk van, amely meghatározza és irányítja a perspektívaváltást, vagyis a metonimikus vagy a metaforikus értelmezés feltételezett elsődlegességét vagy kizárólagosságát.

A metaforát éltető hasonlóságot a nyelv felől aligha lehetne megragadni, a metonimikiát meghatározó referenciapont azonban lehet olyan fogalom, amelyhez nyelvi kritériumok is köthetők. Ezért az -s képzős melléknevekkel alkotott szerkezetek vizsgálatában először magukra a metonimikiákra összpontosítok. Ez azért is szükséges, mert a melléknévi jelzői metonímia többnyire kívül esik a metonimikiakutatások horizontján.

3 A melléknévi metonímia munkadefiníciója

Első közelítésként Beatrice Warren metonímia-tanulmányaira támaszkodom. Warren arra tesz kísérletet, hogy a metonímia és a metafora magyarázatában szembesítse a kognitív és a nyelvi-szemantikai szempontot. Érvelésében Langackernek a referenciaponttal és a kiugrósággal kapcsolatos gondolata szintaktikai keretben jelenik meg. (Warren 2002; 2006). Langacker a jól formált metonimikus kifejezés feltételének a kiugróságot és a könnyen kódolhatóságot tekinti. Az ilyen kifejezés automatikusan felidézi a célfogalmat, amely célfogalom vagy kevésbé informatív, vagy nehezkesebben tudjuk megnevezni, ezért választjuk helyette a forrásfogalmat.¹³ Warren a kiugróságot helyezi szintaktikai keretbe. Prototipikus metonimikiának a referenciális metonimikiát tartja, a propozicionális metonimikiáktól (például: *Hogy jutottál az állomásra? Leintettem egy taxit.*) eltekint.¹⁴ Eszerint metonimikiának számítanak az olyan esetek, mint például „*Megvettem az Ulickaját, amelyről beszéltünk*” vagy „*Kösd jó szorosra a cipődet.*” (értsd: Ulickaja művét, a cipő fűzőjét). Warren hangsúlyozza, hogy a metonímia nem „leképezés” (mapping), a célfogalom nem egyszerűen „helyettesíti” a forrásfogalmat, a kettő egymással inkompatibilis, semmilyen hasonlóság vagy analógia nem fűzi össze őket. Ahelyett, hogy *Az Ulickaja érdekes volt* nem állhat minden további nélkül *A könyv érdekes volt* kijelentés, hanem

¹³ “a well-chosen metonymic expression lets us mention one entity that is salient and easily coded, and thereby evoke – essentially automatically – a target that is either of lesser interest or harder to name” (Langacker 1993: 30, több helyen idézi Warren is).

¹⁴ Az idézett példa a retorikai hagyományban a szinekdochének egyik esete. (Eggs 1992–2003.)

csakis akkor, ha a könyv Ulickaja műve. Ugyanakkor a forrásfogalom és a célfogalom egyszerre, szimultán módon működik, mert e kettő szoros (függő) viszonyáról van szó. A metonímia összevethető az olyan, a nyelvtudományban másutt modifikátorként és fejként aposztrofált egységekkel, mint például a birtokos és a birtok. A metonímiában a modifikátort nevezzük meg, ez a forrásfogalom, amely informatívabb, mint a fej (a célfogalom): ha azt mondom, hogy *megvettem a könyvet*, nem biztos, hogy a beszélgető társ azonnal tudja, milyen könyvről van szó, viszont ha *Ulickáját* mondom, a célfogalom (a könyv) az adott közegben könnyen azonosítható. Ugyanakkor a modifikátor nem önmagában (= nem a fej helyett) vonatkozik a valóságdarabra, hanem az implicit célfogalommal (a fejjel) együttesen képez referenciával bíró egységet. Ha a *cipőfűző* helyett a *cipőt kötöm jó szorosra*, az implicit fejhez (a fűzőhöz) illeszttem az állítmányt, bár a figyelem központjába az eredetileg modifikátor szerepű forrásfogalom (a cipő) került — amely viszont a szöveg szintjén nem a modifikátorra, hanem a fejre jellemző topikfunkciójú: róla teszünk állítást. Ez a „csavar” („linguistic twist”, mondja Warren 2002: 121) emeli ki a metonímiát abból a lehetséges keretből, amelyben egyszerűen rövidülésnek tekinthetnénk. De kiemeli abból a keretből is, amelyben a metonímia egyszerűen egy kifejezés valami más helyett, hiszen a modifikátor szerepből fej szerepbe történő átlépés feltételezi azt a szintagmát is, amelyben ez a fej megjelenik, például mint az ige (*szorosra köt*) tárgyi argumentuma (*cipő*).¹⁵

Beatrice Warren (2006) a jelzői melléknévvel bevezetett metonímia több változatát is megemlíti. Ezek közül semmiképp sem számíthatnak melléknévi jelzői metonímiának azok a szerkezetek, amelyek funkciójukat tekintve valójában a megnevező, referenciális főnévi metonímia megvalósulásai. Nem melléknévi metonímiák tehát a következők:

- (a) azok a melléknevek, amelyek egy jelzős szerkezet egészét képviselik: *szürke* (= ló: *Felpattant a szürkére, és hamarosan elnyelte a hajnali köd.*)
- (b) azok a kijelölő jelzőként álló melléknevek, amelyek az adott kontextusban leválaszthatatlan részei a megnevező funkcióban szereplő névszónak, illetve egy már (félíg-meddig) lexikalizálódott szerkezet részei: *ötös asztal* (= *Az ötös asztal fizet.*), *nagy név* (= *A megnyitón több nagy név bukkant fel.*).

Vannak azonban olyan jelzős szókapcsolatok, amelyekben a melléknév nem egyszerűen kísérője/része a referenciális metonímiának, vagyis a főnévnek, mint ahogy azt a fenti esetekben láttuk. Warren, átvéve Dan Fass (1997) példáit is, ilyen és hasonló esetekre figyel fel (Warren 2006: 57): *féltékeny levél* (*a jealous letter*), *jókedvű újság* (*a joyful journal*), *dühös riport* (*an angry report*), *boldog arc* (*happy face*), *szomorú szemek* (*sad eyes*), *ideges mosoly* (*nervous smile*). Ezekben a példákban a melléknév valamilyen érzelemre utal, a főnév pedig vagy valamilyen kommunikációra vagy valamilyen testrésze mint a testbeszéd lehetőségére. Mind a kommunikáció, mind a testrész „része” egy „egésznek”, vagyis az implicit végrehajtónak, a meg nem nevezett, de hozzáértett mindenkori személynek/személyeknek. Eszerint, mondja Warren, a rész-egész viszony speciális esetével van dolgunk, ahol az egész helyett a részhez igazítunk egy jelzőt, amely jelző logikailag az egészhez tartozik. Ezt igazolják a kifejtések: *egy féltékeny ember által írt levél*, *egy boldog ember arca* stb.

¹⁵ Emellett a szintaktikai közelítés mellett természetesen fennmarad a kérdés, hogy miképp ragadhatók meg, megragadhatók-e azok a dologi, fogalmi, tehát nem (pusztán) nyelvi/szemantikai kapcsolódások, amelyek tipikusan (esetenként kizárólagosan) mint cél és forrás, vagyis mint fej és modifikátor a metonímiát megalapozhatják. A modern metonímia kutatások ezért újból és újból megismétlik a retorika több száz évre visszamenő klasszifikációs kísérleteit. Így tesz Warren is, l. a referenciális metonímiáról szóló monográfia *Semantic pattern* című fejezetét. (Warren 2006: 41kk., a lapszám az interneten hozzáférhető változatra utal.)

Ezen a ponton nem lehet nem észrevennünk az enallagé és a metonímia azonosságát. Az enallagé egy az adott jelzett szóhoz illesztett olyan jelző, amely logikailag nem hozzá, hanem egy ugyanabban a szintagmában szereplő másik szóhoz tartozik. A cserében három elem vesz részt: az eredetileg jelzett szó, a ténylegesen jelzett szó és a jelző. Ahhoz, hogy ez a három együtt, egy szintagmában jelenjen meg, a két jelzett szónak szintagmaalkotó kapcsolatban kell állnia.¹⁶ Például:

- (2) arcukon a *halálsápadt mosoly* (ti. halálsápadt arcukon a mosoly) (Jókai: *És mégis mozog a Föld*)
- (3) a lőtt lábú madár [amely nem képes leszállni, ... hallatja] *sebesült hangját* (ti. lőtt lábú = sebesült madár a hangját) (Sütő András: *Napló*)

Az eredetileg jelzett szó (*arc, madár*) és a jelzővel enallagét alkotó jelzett szó (*mosoly, hang*) egyfelől a két elem közti érintkezés, másfelől az asszociatív hasonlóság ad hoc, egyszeri mentális összefüggését idézheti fel a melléjük fűzött jelző révén, aszerint, hogy milyen perspektívából értelmezzük. A releváns perspektívaváltás a (2) példa esetében az objektumok érintkezésére irányul: a *halálsápadt mosoly* az arcot idézi. A (3) példában az értelmezés (a perspektívaváltás) átbillenhet a metaforikus folyamat irányába. A *sebesült hang* metonimikusan érthető (nem a hang *sebesült*, hanem a lőtt lábú madár), mégis belejátszik az értelmezésbe az a lehetőség is, hogy a *sebesültnek* az új szerkezetben, a *hang* mellett metaforikus jelentést tulajdonítunk (*sebesült*: fájdalmas, gyenge hang). (Christine Brooke-Rose a hasonló példákat egyszerűen metaforaként tartja számon, l. 1958: 240.) De pontosan rögzíteni tudjuk, hogy mikor melyik perspektívát választottuk! Az oszcilláció, a kétféle értelmezés közti váltakozás fontos lehetőség az esztétikai/érzelmi/mentális hatás szempontjából, de nem jelenti a kétféle perspektíva összeolvadását. Éppen ellenkezőleg: a metonimikus és a metaforikus értelmezés markáns konceptuális különbségre épül.

A retorikából ismert enallagé és a Warrennél szereplő melléknévi metonímia csak az előzmény kifejtettségében különbözik. A klasszikus, egyszerű enallagé egy kifejtett három elemű szintagmán belül cseréli fel a jelzői melléknév helyét (*arcukon a halálsápadt mosoly*). „Eltévedt szavak”, mondja róluk Fónagy Iván (é.n.: 160). A Warren által melléknévi metonímiaának tekintett példákban az eredetileg jelzett szó (az *Experienecer* mint tematikus szerep) kifejtetlenül marad. A következő példában legalább még jelen van a birtokos személyrag, amely utal az eredetileg jelzett szóra mint birtokosra:

- (4) Rózsaszín bőrükből, *nevető kézfogásukból* [...] árad a nőiesség (Krúdy Gyula, idézi Szabó & Szörényi 1988: 147) (= a nevető lányok kézfogása).

Sok esetben azonban még erre sincs szükség, ahogy azt Warren példái is mutatják, vagy a következő, minden bizonnyal melléknévi metonímiaának számító esetek: *kétségbeesett gondolat, kétkedő hit, hálás emlékezet, riadt gondolatok, sunyi hallgatás, reszkető kíváncsiság* stb. Ráadásul nemcsak érzelmek vagy kommunikatív cselekmények képezhetik a szerkezet tárgyát, de például az ember munkavégzése is, l. a *gondos* jelző kettős jelentését: 'gondos ember → gondos munka'. (Megfelelő közegben sor kerülhet az enallagé megújulására is, például: ... *gondos kerítéssel vette körül...*, ... *gondos ruhája s lengyócs fehéringe különös ünnepet tudatott...*

¹⁶ Hasonlóan l. Kocsány 2003, Kocsány 2008.

[Tamási Áron]: 'gondos ember → gondos munka → eredménye'.) Az enallagénak (vagy melléknévi metonímiának) ez a nagyon elterjedt változata megfelel annak a ténynek, hogy az ember önmagát tekinteti viszonyítási pontnak az őt körülvevő univerzumban. Az emberre vonatkozó jelzők elsodródhatnak a cselekvések, érzések, megnyilvánulások stb. jelzőivé, és hogy rólunk, az emberről szólnak, az annyira természetes, hogy nem igényel semmiféle kifejtést.

Maga az enallagé természetesen nem korlátozódik azokra az esetekre, amelyekben az "Experienter" az ember, vagyis amelyekben érzelmekről vagy kommunikatív cselekményekről van szó, ahogyan Warren ezeket az eseteket kezeli. De a jelen, gondolatkísérlet típusú elemzés alapján plauzibilisnek tűnik, hogy ha az enallagé nem az emberről szól, akkor mindhárom elemnek kifejtetten meg kell jelennie. Így például egy ilyen kifejezést, mint *ábrándos ezüst* metonimikusan önmagában nem tudunk értelmezni, csak ha megjelenik az enallagé harmadik eleme: *a Hold ábrándos ezüstje* (→ *az ábrándos Hold ezüstje*). Az *ábrándos ezüst* önmagában csak metaforikusan értelmezhető. Az enallagé ebben az esetben ráadásul megszemélyesítést is eredményez, ez azonban nem változtat azon a szükségszerűsége, hogy a metonimikus értelmezéshez mindhárom elemnek jelen kell lennie.

Az enallagé a referenciális főnévi metonímiához hasonlóan működik. Vegyük a már említett példákat: *szomorú szemek* = *szomorú ember* + *ember szemei*, *féltékeny levél* = *féltékeny ember* + *ember által írt levél*. Van tehát egy kifejtett jelzős szerkezet (amely sui generis egy predikatív szerkezetben beágyazott szerkezetként működik) és implicit háttérként egy kifejtetlen mondat-szerkezet. A kifejtetlen mondat-szerkezetben szerepel (1) a melléknévi jelzőhöz „logikailag” tartozó implicit cselekvő/létező (ember), (2) a róla tett kifejtetlen állítás (van neki/birtokol, ír) és (3) az állítást hordozó igének a felszínen is kifejtett argumentuma (*szeme* van, *levelet* ír). A kifejtett argumentumhoz az explicit metonimikus szerkezetben azt a jelzőt illesztjük hozzá, amely a háttérbeli mondat-szerkezet implicit cselekvőjének/létezőjének jelzője volt (szomorú, féltékeny). A kiugróság (szaliencia) kétszeresen érvényesülni látszik: egyfelől mint az elhallgatott cselekvő/létező (ember) szempontjából kiugró tulajdonság (szomorú, féltékeny) és másfelől mint a második szerkezet explicit topikjának (szem, levél) a jelzővel hozzárendelt tulajdonsága. Nem véletlen, hogy Warren hangsúlyozza: a szerkezetet magyarázó, a metonímiát feloldó körülírás jelentése nem azonos a metonimikus kifejezés jelentésével, mert „a melléknév *inkább jellemzi* az explicit főnevet (levél, arc), mint az implicit kivitelezőt, aki háttérben marad” (Warren 2006: 57. Kiemelés tőlem, K. P.).¹⁷ A bizonytalan „inkább jellemzi” megfogalmazás éppen arra a kettősségre figyelmeztet, amelyről a perspektívaváltás különbözősége győzhetett meg (például a *sebesült hang* esetében).

Más a háttere és az értelmezése azoknak a melléknévi jelzős szerkezeteknek, amelyekben ugyancsak „logikailag” össze nem illő jelentések kerülnek egymás mellé, de nem egyszerűen egy kettős propozíció elemeinek felcserélésével. Ha ezeket olvassuk: *sűrű ember*, *indokolatlan ember*, *galambkék mosoly*, akkor bővebb kontextus nélkül meglehetősen tanácstalanok vagyunk. Itt ugyancsak egy kifejtetlen mondat-szerkezet húzódik meg a háttérben, de másképp, mint az előzőkben bemutatott, enallagé típusú metonímiák esetében.

- (5) Különben is nyughatatlan és *sűrű ember* volt István úr (= sűrű vérű) (Tamási Áron: *Bölcső és Bagoly*)

¹⁷ "These, however, are not quite equivalent to the paraphrased phrases since the adjectives characterise the explicit nouns (letter, face, etc.) rather than the implicit Experienter, which is backgrounded." (Warren 2006: 57)

- (6) Ami a Nyikót illeti, melynek ők a „mentiben” lagnának, abban sem egészen *indokolatlan emberek*, mert a Nyikó valóban nyugatra fordul Szentléleken s így hol mellettük, hol közöttük folyik Kereszturig. (= indokolatlan véleményű) (Tamási Áron: *Bölcső és Bagoly*)
- (7) A zöld hályog a színét nem mutatja. *Galambkék mosolyával* [...] ezt kérdi dédapa (= galambkék szemének mosolyával) (Sütő András: *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*)

Az előbb elemzett, enallagé típusú metonímiákban a birtokosnak (embernek, madárnak) a jelzője (szomorú, sebesült) mint referenciapontként érvényesülő modifikátor úgy képez metonímiát, hogy a jelző a birtokhoz (szem, láb) lép. A birtokos bizonyos feltételek teljesülése esetén (amennyiben személyekről és azok érzelmeiről vagy érzelemkifejező, kommunikatív cselekedeteiről van szó) akár el is tűnhet. A most bemutatott másik típusú metonímiában viszont a kifejtetlen háttér-propozícióban (vérrel bíró ember, véleménnyel bíró emberek, szeméhez tartozó mosoly) a birtoklást/összetartozást hordozó ige ('bír, birtokol valamit, jár valamivel, hozzátartozik valamihez' stb.) argumentuma (vér, vélemény, szem) tűnik el. A jelző (sűrű, indokolatlan, galambkék) pedig referenciapontként működve alkot metonímiát a mellé kiemelt, de különben az adott szerkezetben szemantikai anomáliát eredményező jelzett szóval. Éppen úgy, ahogy a *könyv* elmarad, ha helyette *Ulickáját* mondunk, vagy a *cipőfűző* kimarad, ha helyette a *cipőről* szólunk. Ez a melléknévi metonímiatípus minden bizonnyal roppant ritka, nem véletlen, hogy sem a fogalmi metonímia szakirodalma, sem a retorikai szakirodalom nem szól róla, és az sem meglepő, hogy felfedezését a nyelvi kreativitás egyik legfontosabb forrása, a szépirodalom (mint egyfajta „korpusz”) tette lehetővé.

Ugyanakkor maga a jelenség, vagyis az, hogy egy melléknévi jelzős szerkezetben kifejtetlenül, de elkerülhetetlenül hozzáértett jelentésekkel lehet dolgunk, nagyon is ismert a lexikális jelentésekkel foglalkozó szakirodalomban. Az igék és a melléknevek leírásában a jelentés tan kezdettől fogva szembesült azzal a kérdéssel, hogy miképpen kezeljék ezeknek a szavaknak a kontextussal együttműködő sokszínű jelentését. A probléma megoldásához vezette be James Pustejovsky generatív lexikonának megalapozásához (először az igei jelentések kapcsán, a későbbiekben a melléknevek esetében is) a logikai metonímia fogalmát (Pustejovsky 1996 [1995]: 54kk). A logikai metonímia olyan szerkezet, amelyben egy szintaktikai fejhez tartozó argumentum nem az, amely argumentumot a logikai formában elvárhatunk. Melléknevek esetében logikai metonímiával van dolgunk, ha egy jelzős szerkezetben a jelzett főnév eltér a hozzá igazából, logikailag tartozó jelzőtől. Így a *gyors programozó* példában¹⁸ a *gyors* logikailag nem a programozóhoz tartozik, hanem a *dolgozik* predikátum függvénye, a *gyors programozó* jelentése 'gyorsan dolgozó programozó'. Hasonlóan a *gyors repülőgépe* 'gyorsan célba érő', a *gyors méregé*¹⁹ 'gyorsan ható', és könnyen folytathatnánk a sort további példákkal.²⁰ A probléma megoldására többek között két eltérő, mégis rokon eljárás született. Az egyik Zeno Vendler (1968), a másik James Pustejovsky (1996 [1995]) nevéhez kötődik. Mindketten elutasítják azokat a kísérleteket, amelyek szemantikai jegyekkel, dekompozícióval és/vagy felsorolással próbálják megadni a szavak lehetséges jelentéseit. Vendler úgy véli, hogy egy-egy melléknévvvel alkotott szerkezetben a melléknév interpretációjában többnyire nem egy ige vesz

¹⁸ *fast programmer* – A példát l. Lapata, Maria & Lascarides, Alex 2003: 263.

¹⁹ *fast poison* – A példát l. Drašković, Pustejovsky & Schreuder 2013: 188.

²⁰ A logikai metonímia fogalmát röviden bemutatja és magyarázza Trón Viktor (Kálmán, Trón & Varasdi 2002: 292kk.) A metonímia kapcsán foglalkozik vele Bencze Ildikó. (Bencze 2009: 686kk.) Pustejovsky elméletének részletes ismertetését és kritikáját l. Pethő Gergely disszertációjában: Pethő 2004: 56kk.

részt, hanem összetartozó igecsaládok játszanak szerepet. Például a *gyors tudós* jelenthet gyorsan író, gyorsan publikáló, kísérleteit gyorsan lebonyolítani képes tudóst stb., vagyis egy adott névszóhoz több lehetséges, csoportokba foglalható jelentés fűződik. (Vendler 1968, idézi Lapata & Lascarides 2003: 263, akik építenek elemzésükben erre a lehetőségre.) Ezzel szemben Pustejovsky generatív elméletében a metonímiát a névszó átértelmezése, másképp: a névszóra kényszerített típus egyeztetés (type coercion)²¹ oldja fel, vagyis egy egyirányú, tipikusnak tételezett rekonstrukcióról van szó, amely a névszóra összpontosul. Az átértelmezés során a névszó az implicit ige típus függvényében fog rendelkezni telikus (= célra, eredményre mutató) vagy agentív (= cselekvő, működő) jelentéssel, és így alkalmazkodik a jelzői melléknévhez. A telikus és agentív „jelentéseket” mint elméleti fogalmakat Pustejovsky a névszó úgynevezett Qualia szerkezeteként határozza meg. Például a *gyors autó* mint ’nagy sebességet elérni képes autó’ Pustejovsky felfogásában a gépkocsiba beépített műszaki adottságra vonatkoztatva kap telikus értelmezést,²² hangsúlyozva, hogy ez a kényszerítő típus egyeztetés az autót, tehát a névszót érinti, és nem a melléknevet, vagyis a névszó jelentése formálódik a melléknévnek megfelelően. A szerkezet interpretációját nyilvánvalóan addig lehet az alapértelmezéshez (default jelentéshez) kötni, amíg a kontextusban ennek a jelentésnek nem mond ellent semmi.²³

A jelen dolgozat melléknévi metonímiái, úgy tűnik, rokoníthatók a logikai metonímiával, interpretációjukban azonban egyediek. Az enallagé típusú metonímiák bizonyos esetektől eltekintve (*szomorú szemek* stb.) sosem ragadhatók meg és nem értelmezhetők szintagmán/kontextuson kívüli formában (például *ábrándos ezüst? galambkék mosoly?*²⁴), szemben a lexikalizált háttérű logikai metonímiákkal, amelyek önmagukban értelmezhetők (gyors méreg, gyors háziasszony, gyors autó). Az eltérést a kényszerítő típus egyeztetés milyenségével lehet indokolni. A lexikális többértelműség magyarázatára szolgáló logikai metonímia fogalom arra világít rá, hogy a melléknévhez a kényszerítő típus egyeztetés során a főnév jelentésének a megfelelő részét, specifikumát, típusát illesztjük hozzá. Az itt tárgyalt „igazi” metonímiák értelmezésekor azonban egy teljesen más főnevet keresünk (*ezüst* helyett *hold*, *mosoly* helyett *szem*). Ugyanakkor ez a főnév szintaktikailag, szemantikailag és konceptuálisan az összetartozás viszonyában van azzal a főnévvel, amelyet a melléknév jelentése alapján elvárunk. A szintaktikai összetartozást a háttérszerkezet igeje és annak argumentuma, a szemantikai összetartozást az igei jelentés (’van neki, birtokol, hozzá tartozik’) biztosíthatja.

A kétféle „igazi” metonímia esetében a szintaktikai összetartozást más és más szerkezet képviseli. (1) Az enallagé típusú metonímiákban két kifejtett propozícióról van szó: *ábrándos ezüst*, *ábrándos hold*. Az interpretáció során rekonstruálunk egy birtokos szerkezetet, amelyben a melléknév visszailleszthető a birtok mellől a birtokoshoz: *a Hold ábrándos ezüstje* → *az ábrándos Hold ezüstje*; *riadt gondolatok* → *a riadt ember gondolatai*. (2) Az igei nem-alany argumentum elhallgatásával keletkező metonímiákban egy propozíció belül maradunk, pon-

²¹ A type coercion-t Pethő Gergely kényszerített típus egyeztetésnek fordítja, Trón Viktor típuskikényszerítésnek (Kálmán, Trón & Varasdi 2002: 299), Andor József a típus koerció kifejezést használja (Andor 2008: 185).

²² “The combination *fast car* can be interpreted through a Telic event of driving specifying the built-in function for a car (e.g., a fast-driving car). This kind of interpretation is possible only in those cases in which the noun represents a compatible concept; natural type concepts, such as *rock*, do not have a built-in function or purpose.” (Drašković, Pustejovsky & Schreuder 2013: 184.)

²³ L. ehhez Pethő Gergely kritikusan elemzését 2004: 60kk.

²⁴ Természetesen értelmezhetjük őket metaforaként, például „*az ábrándos ezüst és a hivalkodó arany*” – a példát szemléltetésképpen ötlöttem ki, ezzel is igazolva a metonímia és a metafora identifikációját meghatározó perspektíva markáns eltérését. A *galambkék mosoly* esetében jóval nehezebb dolgunk lenne, ha metaforaként akarunk valamilyen kontextusba illeszteni.

tosabban egy proposícióba ékelünk bele egy másikat. A birtokos és a hozzá fűzött jelző alapján rekonstruáljuk az argumentumot = a birtokot, amelyhez a jelző eredetileg tartozik: *nem egészen indokolatlan emberek* → *nem egészen indokolatlan vélemény(nyel bíró) emberek*. Itt a kiszorított birtok (vélemény) megtalálása, vagyis a melléknév és a névszó (indokolatlan emberek) között feltételezett „kényszerű típus egyeztetés” nem a melléknév és a névszó jelentésére/típusára támaszkodik, hanem a jelentésbeli anomália feloldására a névszó helyett egy másik névszót vezetünk be. A két névszót az ige (*bír, birtokol, hozzá tartozik, velejár* stb.) révén kötjük össze. Az elhallgatott nem-alany argumentum megtalálása nyilvánvalóan kontextusfüggő, ahogy azt a (7) példában (galambkék mosoly) a *zöld hályog* emlegetése biztosítja. A kontextus természetes része a közvetlen nyelvi kontextus, együttműködve a szövegben adott információkkal és a világról való enciklopédikus tudásunkkal. Így például a *sűrű ember* esetében bizonyosan segít a megoldásban a *sűrű vér(ű)* kifejezés mint készen lehívható lexikális egység, amely a kontextus által sugallt közlésnek is megfelel.²⁵

A következőkben ezt a két típust: a cserére visszavezethető enallagét és a birtoklás, a tágan értelmezett összetartozás tárgyát elhallgató, de annak jelzőjét megőrző szerkezetet tekintem „igazi melléknévi metonímiának”. Emellett fontos lehetőségeként kezelem a (nem terminus értékben, de hasonlóképpen értelmezhető jelentésben) „logikai metonímiaként” viselkedő -s képzős szerkezeteket. Esetükben a logikai metonímia és az igazi metonímia között egyfajta skaláris összefüggést állapíthatunk meg, ahol a metonimikus skalaritás kritériuma a szövegösszefüggés befolyásának szükségessége és erőssége lesz.

4 Az -s képzős melléknevek

A mellékneveket a szakirodalom egymással több szinten összefüggő kritériumok alapján (például morfológiai megszorítások, szintaktikai szerepek, adverbialis kiegészíthetőség [például a *nagyon* határozószóval], különböző, részben tesztelhető [koordináció, szórendiség stb.] szemantikai tulajdonságok) tekinti át, és foglalja osztályokba. (Kritériumokat l. például Kenesei 2015, részletesebb áttekintést Kiefer 2003: 32kk). A kérdéskört tovább tágítja a melléknevek lexikális jelentésének flexibilitását megragadni kívánó kutatás, amely többek között a melléknév-főnév kapcsolat milyenségéből indul ki, például éppen a logikai metonímiafogalom bevezetésével is, és amely felbátoríthat arra, hogy további kritériumokat keressünk.²⁶ A jelen dol-

²⁵ A kifejezés elterjedtségére l. például ezt a Krúdy-idézetet: Sűrű hajú, *sűrű vérű* úrnő volt, aki olyan alattomosan figyelte meg a közelébe került férfiakat, amint az állatszélidítő kitanulmányozza azokat az állatokat, amelyekkel valami produkciót akar kezdeni. http://mek.oszk.hu/06100/06117/html/krudy_boldogult0003.html [2019.04.09]

²⁶ Drašković, Pustejovsky és Schreuder a szemantikai interpretáció komputációs komplexitására összpontosítva felhasználja az interszekatív (például *sárga autó*) versus szubszekatív melléknevek fogalmát, az előbbiek esetében nincs szükség kényszerű típus egyeztetésre, utóbbiak lehetnek kis fokban szubszekatívek (például *érdekes autó*) vagy szubszekatíven inkompatibilisek (*gyors autó*), l. Drašković, Pustejovsky & Schreuder 2013: 186. Lapata és Lascarides azokat az eltéréseket veszi górcső alá, amelyek a melléknév-főnév kapcsolatban a főnév típus egyeztetése során annak tárgyi vagy alanyi funkcióját emelik ki, például: *jó esernyő* → *jó őt tartani* versus *jó esernyő* → *jó ahogy ő fedelet nyújt* (Lapata & Lascarides 2003: 25kk). A generatív lexikon számára átfogó melléknévosztályokkal dolgozik Mendes és Amaro (2009). Ők azzal kezdik a modellt kidolgozását, hogy leválasztják a valamihez egy adott tulajdonságot hozzárendelő melléknevek nagy osztályát (property ascribing, például *kék könyv* = *kék és könyv*) az úgynevezett nem-restriktív, vagyis nem korlátozó melléknevektől (például *hamis gyémánt* = *nem biztos, hogy gyémánt*). Az előzőket tovább osztályozzák, az utóbbiakat szemantikai operátornak tekintik.

gozat számára két szempont tűnik relevánsnak. Az egyik a képzett mellékneveknek a képző jelentésével összefüggő olyan szemantikai csoportosítása, amely ezeket a mellékneveket az alapszó szemantikája szerint különíti el. A másik a képzett mellékneveknek a mindenkori jelzős szerkezetben megragadható jelentésére vonatkozik.

Az -s képzővel alkotott denominális mellékneveket a szakirodalom az alapszó tulajdonságai alapján hét csoportban tárgyalja (Ladányi 2007: 126k). A csoportok a következőképpen különböznek el: (a) Az alapszó tárgy-, eszköz-, állat-, növénynév: *esernyős (lány)*, *tigrises (póló)*, *jegenyefás (partszakasz)*. (b) Az alapszó intézményeket, csoportokat nevez meg: *LMP-s (képviselő)*, *tanítóképzős (növendék)*. (c) Az alapszó igen tág (gyakorlatilag nem behatárolható) fogalomköröket ölel fel, a képzett melléknév az alapszóval megjelölt dolgok és jelenségek fogalmilag integráns részét ragadja meg mint egészből a részt: *ködös (idő)*, *lázás (gyerek)*, *fényes (kirakat)*. (d) Az alapszó élőlény, a képzett szó a megnevezett élőlény tulajdonságaihoz hasonló tulajdonságra utal: *Babits-os (verselés)*, *Spielberg-es (megoldás)*. (e) Az alapszó alakot, nagyságot, mértéket jelöl: *[egy] kilós (kenyér)*, *[öt] literes (lábos)*. (f) Az alapszó időtartamot jelöl: *két perces (beszélgetés)*.

A képzett melléknév jelentése a használatban másfelől minden esetben az alapszóval jelzett fogalom és a vele szintaktikai kapcsolatba lépő fogalom között teljesedik ki. Ezen belül a jelen vizsgálódás számára eleve világosan elkülönülni látszik két lehetőség: a 'valamivel ellátott, valamivel érintkező, valamivel rendelkező, valamivel összefüggésben lévő' és a 'valaminek a jellegzetes megjelenési formáit mutató' jelentés. Az elsőbe tartoznak például: *kutyás hölgy*, *gördeszűs gyerek*, *napellenzős erkély* (l. a fenti (a) csoportot). A másodikba: *zsiros étel*, *páros idő*, *illatos rét* (l. a fenti (c) csoportot). Az első esetben a melléknév és a vele szintaktikai kapcsolatot alkotó főnév viszonya egyfajta érintkezés és/vagy birtokviszony (összefoglalóan és leegyszerűsítve: 'habere' perspektíva). A második esetet a 'valamilyennek lenni' viszony határozza meg ('esse' perspektíva).

Hasonló elkülönülésre már Charles Bally felhívta a figyelmet az olyan képzett melléknevek esetében, mint *solaire*, *cérébral*, *polaire* stb. Ezek a melléknevek a képzést illetően megfelelnek a magyar -s és -i képzős mellékneveknek. (Bár a fordításban sokszor összetételekként jelennek meg, l. pl. *chaleur solaire* 'napmeleg', *anémie cérébrale* 'agy(i)vérzegénység', *l'étoile polaire* 'sarkcsillag'. Az -i képzős és -s képzős melléknevek rokonságáról l. Kenesei 2015 is.) Bally ezeket a mellékneveket relációs mellékneveknek tekinti, és kiváltságos helyzetüket több strukturális szabállyal is alátámasztja. Jelzős szerkezetben nem jelenhetnek meg a főnév előtt, nem erősíthetők meg adverbiummal, és nem állhatnak állítmányi szerepben. Ellentétben a „szorosan vett” melléknevekkel (például *événement bien parisien* 'igazi párizsi élmény/esemény') ezek a relációs melléknevek (például *la municipalité parisienne* 'a párizsi önkormányzat') megőrzik a főnévi jelentést (Bally 1950 [1944]: 97).²⁷

Hasonló különbségre lehet gondolnunk az -s képzős melléknevek 'esse' és 'habere' jelentésének elválasztásakor is. A tipikusan 'habere' jelentésű melléknevek mutatnak bizonyos strukturális jegyeket, amelyek a melléknevek osztályozásakor szerepet játszanak. Így például nem fokozhatók, nem erősíthetők meg skaláris adverbiumokkal,²⁸ és nem állhatnak predikatív funk-

²⁷ "On ne confondra pas ce type avec le cas de *événement bien parisien*, *chaleur véritablement tropicale* [...], où l'on a affaire à des adjectifs proprement dits. On sait que, au contraire, dans les composés du type *chaleur solaire*, l'adjectif dit «de relation» transpose des substantifs (*soleil* [...] etc.) sans rien changer à leur valeur de substantifs."

²⁸ A skaláris és totális adverbiumok elkülönítésének fontosságát a melléknevek eltérő szemantikai csoportjai számára l. Paradies 2001.

Kocsány Piroska:

*A metonímia, a metafora és a hasonlat az -s képzős melléknevek tükrében**Argumentum 17 (2021), 313-348**Debreceni Egyetemi Kiadó**DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/17*

cióban (*gördeszkásabb gyerek, **nagyon gördeszkás* gyerek, *a gyerek *gördeszkás* versus *szeplősebb* gyerek, *nagyon szeplős* gyerek, *a* gyerek *szeplős*). Ezen belül a 'habere' jelentésű melléknevek speciális csoportját alkotják azok, amelyeknek az alapszava valamilyen csoportra utal, l. a fenti (b) típust. Strukturális jellemzőjük, hogy állhatnak predikatív funkcióban is (*Péter is tanítóképzős. A nagynéném is cukros* [= cukorbeteg].) Ez a típus szemléletesen bizonyítja az alapszó jelentésének meghatározó mivoltát: nem mindegy, hogy a 'habere' jelentés egy nevesített csoporthoz való tartozást jelent, vagy egyfajta birtoklást, tehát passzív vagy aktív szerep jut-e a névszóval jelölt entitásnak. A *gördeszkás*, *sapkás*, *napellenzős* mellett a jelzett szó (gyerek, erkély) *rendelkezik* valamivel, a *cukros*, *fideszes*, *tanítóképzős* mellett a jelzett szó passzívan *tartozik* valahová (cukorbeteg, FIDESZ-tagok, tanítóképzőbe járók csoportja). Ez utóbbi esetben az alapszó (cukorbeteg, FIDESZ stb.) jelentése megengedheti a pragmatikus értékelést és ezzel együtt a közvetlen skalaritás érvényesülését is. Ha erre az értékelésre a világról való tudásunk alapján sor kerül, akkor az adott melléknév megerősíthető skaláris adverbiummal (*nagyon cukros*, *nagyon fideszes*), sőt fokozható is: *Tamás még fideszesebb*. (Viszont értelem-szerűen nem vagy csak egészen speciális kontextusban működik: **Péter nagyon tanítóképzős/ még tanítóképzősebb*.) Az adverbialis megerősítés és a fokozás természetesen azonnal áttolja a jelzőt az 'esse' perspektíva alá tartozó jelentéscsoportba.²⁹ Ezek a lehetőségek a 'habere' perspektíva érvényesülésekor nem jöhetnek szóba.

Az 'esse' vagy 'habere' perspektíva nyilvánvalóan összefügg az alapszó jelentésével. A *gördeszkás* melléknév aligha képez olyan szerkezetet, amelyben a „gördeszkáság” mint általános milyenség lenne adva. A *fényes*, *párás* stb. melléknév viszont éppen fordítva működik: a *fényes háztető* a fény tulajdonságait hordozza stb. Ugyanakkor természetesen nincs kizárva, hogy egy-egy adott melléknév mindkét jelentést megkapja a mindenkori szintagma függvényében. A *zsiros étel* olyan étel, amely állagában feltűnően figyelmeztet a benne lévő zsírra ('esse'), a *zsirosbődön* olyan edény, amelynek bizonyos értelemben „tartozéka” a zsír ('habere'). Ugyanígy válik el a *cukros doboz* (amiben a cukrot tartjuk) és a *cukros kávé* vagy a *cukros terítő*. A két utóbbi az 'esse' típust képviseli, ahol az értelmezés duplán is a kényszerű típusegyeztetés révén működik ('cukorral telített kávé', '[a felborult cukortartó miatt] cukorral borított terítő', mindkét esetben működik a fokozás, a predikatív használat és az adverbialis megerősítés is: *még cukrosabb kávé*, *a terítő még cukrosabb/nagyon cukros lett* stb.)

Az 'esse' és 'habere' típus érvényesülése nyilvánvalóan eltérő kognitív perspektívát kíván. De az is lehetséges opció, hogy nem tudjuk/nem releváns számunkra eldönteni, melyik perspektívával van dolgunk, annál is inkább, mivel a valamivel való ellátottság ('habere') és a valamilyen tulajdonsággal való ellátottság ('esse') között nyilvánvalóan nincs mindig éles és rögzíthető határvonal. Vajon a *bimbós karkötő*,³⁰ a *bimbós kel* vagy a *bimbós ág* hová sorolandó? Ezzel kapcsolatban a következő feltételezésekből indulok ki: (1) Az alapszó jelentése meghatározza, hogy az értelmezéskor milyen perspektívát választunk, hasonlóan ahhoz a perspektívaváltáshoz, amelyre a metonímia, illetve a metafora identifikációjában sor kerül. A *gördeszka* a 'habere' perspektívát kívánja, a *fény* az 'esse' típusú jelentést hívja elő (vö. *gördeszkás srác* versus *fényes páncél*). (2) Ha az alapszó jelentése megengedi, akkor végbemeget jelentésváltozás a 'habere' perspektívából az 'esse' irányába. A *bimbós karkötő*, *bim-*

²⁹ A képzett melléknevek interszekatív és szubszekatív típusának összefüggéseit az attributív és predikatív használattal valamint a kontextuálisan meghatározott átmenetek kérdéseit l. Fradin 2017. A gradáció és a skaláris, illetve totális adverbialis megerősítés összefüggéseit a melléknevek típusaival l. Paradies 2001.

³⁰ A példát l. itt: https://www.angyalidemoni.hu/ekszerek/karkotok/massive-karkoto-bimbos-gorog-mintas-fekete-kotesi-folyamatat?page_id=34889 [2019.06.18.]

bős kel, bimbós ág, bimbós leányocská (Tamási Áron) talán ezt mutatja. (3) Ha egy ilyen irányú jelentésváltozásra (és lexikalizációra) sor került, akkor az -s képző jelentése elhalványul, és a melléknév úgymond önállósodik, l. például *fényes, zavaros, peckes, mérges* stb. (4) A jelentésváltozásnak ez az iránya az elsődleges. Vagyis az -s képző jelentését eredendően a 'habere' perspektíva határozza meg.³¹ (5) Az említett *szeplős terv* példa azt bizonyítja, hogy egy 'esse' típusú jelentésben lexikalizálódott melléknév, mint a *szeplős* (amelynek elsődleges jelentése a valamilyen tulajdonsággal való ellátottság, pl. *szeplős arc, szeplős szegfű*³²) meg tud újulni a képzővel járó 'habere' típusú (eredeti) jelentésben. (6) Adott esetben lehetőség van mindkét jelentés, vagyis mindkét értelmezési perspektíva választására, amennyiben azt az alapszó jelentése és a kontextus támogatja. Ez azonban semmiképp nem jelenti a kétféle perspektíva felfüggesztődését (l. ismét a *szeplős terv* példát az előzőkben).

Mindezek alapján kívánok érvelni amellett, hogy a 'habere' perspektíva metonímiák, az 'esse' perspektíva metaforák (és hasonlatok) létrejöttét alapozza meg.

5 Az -s képzős melléknévi METONÍMIÁK

A 'habere' perspektíva választása azt jelenti, hogy a denominális melléknévvel utalunk, referálunk egy a nomenhez (az alapszóhoz) kapcsolódó viszonyra, összetartozásra, birtoklásra. Vagyis a melléknév latensen egy három elemű szerkezetet vezet be: vki/vmi „összefügg” vkivel/vmivel; pl. *kutyás hölgy* = 'kutyával rendelkező hölgy', *kutyás film* = 'kutyákat felvontató film'. A képző az érintkezés/együvé tartozás vázolt általános jelentésén túl a kontextusra bízza az egyedi megfejtést. A *kutyás hölgy* nem szükségszerűen a kutyával sétáló hölgyet nevezi meg (például Csehov ismert elbeszélése nyomán), hanem megnevezhet egy kutyafarmot vagy kutyaiskolát vezető hölgyet vagy akár a szomszéd kutyatulajdonost stb. Ezt a mechanizmust leírhatjuk mint egyfajta logikai metonímiát, amelyet az -s képzővel járó jelentés egy irányban (ti. az összetartozás, birtoklás, utalás irányában) megköt.

Maga a kifejtetlen „háttér” emellett lehet egyszerű. Ezen azt értem, hogy az adott jelzős szerkezet visszavezethető egy egyszerű szerkezetre, ahogy azt a *kutyás hölgy* vagy a *kutyás film* esetében is láttuk. Ugyanígy a *kutyás kísérlet* is simán rekonstruálható mint 'kutyával/kutyákkal végzett vagy végzendő kísérlet', bármit is értsünk rajta a konkrét esetben. Ezek a képzett melléknevek lehetnek azonban többszörösen összetett szerkezetek hordozói is. A *kutyás eredmény* például lehet 'kutyával/kutyákkal végzett kísérlet + a kísérlet eredménye', de lehet 'a kutyák versenye + a versenyen elért eredmény' is.³³ A képzett melléknévben tehát összefoglalóan újraemlíthetünk *egy vagy több* propozíciót. A kognitív mechanizmus ugyanaz, mint amit egyszerű melléknevek esetében szubszekatív szerkezetekben (például *gyors méreg* stb.) a logikai metonímia képviselt.

A denominális melléknévnek a 'habere' perspektíva révén megragadható jelentése, az 'összetartozás' lehetővé teszi az olyan háttérre való utalást, amely több propozícióból áll össze, és amelyhez – ismervén a körülményeket, a beszélgetés tárgyát stb. – probléma nélkül hozzá-

³¹ Ezt alátámaszthatja a jelzők sorrendje is. Az 'esse' típusú melléknevek (tulajdonságjelzők) sorrendje tetszőleges: *fényes, illatos rét* vagy *illatos, fényes rét*; *szeplős, nyurga srác* vagy *nyurga, szeplős srác*. A 'habere' típusú melléknevek viszont szeretnek szorosan a jelzett szóhoz igazodni: *nyurga gördeszkás fiú* versus 'gördeszkás nyurga fiú'.

³² *Dianthus armeria*: apró fehér pontmintázatú virágot hajtó növény magyar neve.

³³ A példa forrása: <http://dog-world02.gportal.hu/gindex.php?pg=30470742&nid=5839826> [2019.06.18.]

illesztjük a névszó jelentését. Amellett érvelek, hogy éppen ez az összefoglaló újraemlítés – amelynek feltétele a melléknév 'habere' típusú jelentése – lesz a metonímia forrása.

Eszerint az -s képzős melléknévi metonímia három típusát a következőképpen lehet leírni. (1) Kifejtetlen, de a beszélők számára ismert propozíció(k)nak a képző révén lehetséges összefoglalásaként értelmezett jelző és a hozzá tartozó jelzett szó kapcsolata. (2) A tágan értelmezett összetartozás tárgyát elhallgató, de annak jelzőjét megőrző szerkezet. (3) Az enallagé típusú metonímia.

Az -s képző szemszögéből vizsgálva az első típus annyiban különbözik a másodiktól, hogy esetében a metonimikus jelentés nyomatékosan az -s képzőhöz kötődik. A második típus megvalósulhat egyéb melléknevekkel is (például *galambkék mosoly*), de ha -s képzős melléknevek alkotják, akkor csak a 'habere' perspektíva érvényesülhet. A harmadik típus esetében az -s képzőnek nincs relevanciája. A három típust a továbbiakban a következő jelzős szerkezetek mint melléknévi metonímiák fogják szemléltetni: (A) *diófás vitéz*, *tapsifüles megbékélés*, *szeplős terv* (B) *borsos-paprikás emberek*, *húsos és tokányos reggel*, (C) *a keresztelő csipkés árnyéka*. (A példák Tamási Áron szövegeiből származnak.)

(A)

Az első típust a logikai metonímiára hajazó esetnek tekintem, a logikai metonímia fogalmat kiemelve a generatív lexikon elméleti keretéből. A *kutyás hölgy*, a *kutyás eredmények* vagy a *szeplős terv* esetében is úgy járunk el, mint a *gyors mérreg* vagy a *gyors autó* esetében, azzal a (természetesen lényegbe vágó) különbséggel, hogy az előbbieknél nem egy egyszerű melléknévvel van dolgunk, hanem egy olyan képző teljesítményével, amely többszörösen összetett előzményekre is képes visszautalni. Ez a „logikai metonímia” mint retorikai és/vagy konceptuális metonímia annál feltűnőbb, minél szokatlanabb, sokrétűbb és diskurzusfüggőbb a háttér, amelyet az -s képzővel összefoglalunk. A *diófás liget* esetében egyszerű dolgunk van, a *diófás kísérlet* valamivel bonyolultabb, de még nem szakad el a világról való hétköznapi tudásunktól, a *diófás vitéz* viszont csak a megelőző szöveg ismeretében fejthető meg. L. ehhez az előzőkben írtakat, miszerint a logikai metonímia és az igazi metonímia között egyfajta skaláris összefüggést állapíthatunk meg, ahol a metonímiát eredményező skalaritás kritériuma a szövegösszefüggés befolyásának szükségessége és erőssége lesz.³⁴

- (8) [Előzmény: a szerelmes legény a tornác fölötti diófán van, amikor a kedvesét két öreg legény kezdi kerülgetni. A lány védelmében a legény lejön a fáról.]
 Hát mégis lejöttél, *diófás vitéz*? (Tamási Áron: *Énekes madár*.)

A *tapsifüles megbékélés* ugyanezt a mechanizmust követi:

- (9) [Előzmény: Piroska nincs egy véleményen a kedvesével: „Piroska a csengettyű zengésével kezdett nevetni, majd azt mondta, hogy a nők is kerek emberek lettek, szívem Pá-

³⁴ Csábító az analógia a generatív lexikon idevágó hármaskülönítésével: az interszepektív, a kompatibilis szubszepektív és az inkompatibilis szubszepektív jelzős szerkezettel. A legegyszerűbb esetben, vagyis az interszepektív szerkezetben (például *sárga autó*) a melléknév és a névszó értelmezéséhez elegendők a kompatibilitást biztosító szelektációs szabályok, nincs szükség a névszó tulajdonságainak szelektálására. A kompatibilis szubszepektív szerkezetekben (például *érdekes autó*) a melléknév és a névszó függő viszonyához már hozzá tartozik a névszó jegyeinek megfelelő szelektációja, és végül az inkompatibilis szubszepektív szerkezetekben (például *gyors autó*) a kényszerű típusjegyzetetésre is sor kerül a Qualia szerkezet minősége szerint (Drašković, Pustejovsky & Schreuder 2013: 185).

locskám. Ha pedig így van, akkor a nők hajbokra alatt már nem a nyúl lapul. Vagy tetszett Pálocskának ez a harci szózat, vagy nem; de valami okból, talán az igazság hevéből megrepirált. – Nem is szeretem a nyulat – mondta. Hát erre egy kis nyulacska mégis eléugrott abból a bokorból, mert Piroska odament a fiúhoz s úgy lapult hozzá, hogy ugyan puhán és selymesen.” E rész után néhány sorral lejjebb következik a példa:]
 ... a szorgalomnak s nemkülönben a *tapsifüles megbékélésnek* estefelé el is nyertük a jutalmát... (Tamási Áron: *Szirom és Boly*)

A (9) példa természetesen végletes és ritka esetnek számít, ahol az összefoglalt előzményeknek az elemzés kedvéért történő verbális rekonstrukciója igen nehézkes lenne, és kognitív realitása semmiképp sem valószínűsíthető. De a kétféle perspektívaváltás érvényesül: vagy úgy értelmezzük, mint „célszerű” = kognitívan releváns és gazdaságos újra-/másképp említést, vagyis metonímiát, vagy pedig mint egy fogalom nevesítését, vagyis metaforát. Metonímiaként a *tapsifüles* értelme a ’nyúllal kapcsolatos’, a szövegelőzményben a *nyúllal* összefüggő magyarázatra/megfogalmazásra való utalás.³⁵ Ha metaforaként próbálnánk értelmezni, talán támaszkodhatnánk a *tapsifüles* lexéma mulatságos mellékjelentésére, a szó hangulatára, amennyiben persze eleve el nem utasítjuk a szintagmára korlátozódó metaforikus értelmezést. Elvileg mindkét identifikáció működhet, de ha működik, akkor mindkettő megőrzi a különállását, és ez a különállás mindkét esetben tudatosítható, ami nem zárja ki a kettő közti váltakozás, oszcillálás mentális és esztétikai hatásosságát. A már idézett *szeplős terv* esetében is ilyen kontextuálisan megalapozott újraemléttel találkozunk (’szeptőlök eltávolítása’ + ’az eltávolításra vonatkozó terv’) – vagy pedig egyszerűen a metaforikus perspektívaváltást érvényesítjük (*szeplős* = ’hibás, kifogásolható’ stb.). Ekkor viszont már nem a ’habere’, hanem az ’esse’ típusú jelentéssel lesz dolgunk.

Az -s képzős melléknevek ’habere’ típusa éppen azért készíthet metonímiát eredményező perspektívaváltásra, mert egy összetett szintaktikai szerkezet által kifejezett propozíció képezi a háttérét. Ennek megfelelően használatakor nem valaminek a nevesítése, nem fogalomalkotás történik, mint az ’esse’ típusú azonosító szerkezetekben, hanem egy propozícióra visszautaló másképp említés, újraemléttel olyan módon, ahogy az a leggazdaságosabb vagy a leghatásosabb mind kognitív, mind szemantikai szempontból. A metonímiával foglalkozó pragmatikai kutatások éppen ezt az újraemléttel tekintik a metonímia lényegének (l. Papafragou 1996). A metonímia révén ugyanis nem az elsődleges konceptualizálás: a fogalomként megragadott valóságdarab megnevezése történik. A metonímia egy adott fogalomnak az adott beszédhelyzetben optimális módon lehetséges azonosítása, Papafragou terminusaival: leírás helyett értelmezés, deskripció helyett interpretáció. A tárgyalt logikai melléknévi metonímiák pontosan ezt nyújtják.

Az idézett metonímiák egyúttal választ adhatnak arra a kérdésre is, hogy a kognitív relevancia szempontján túl mi készíthet retorikai/konceptuális metonímiák használatára. Összefoglaló tanulmányában Bencze M. Ildikó a metonímiát mint „viselkedési játékot” vizsgálja, amelynek a megértését, vagyis az abban való részvételt két kognitív tényező befolyásolja: az úgy nevezett inferenciális töltet egyfelől és a mentális reprezentáció komplexitása másfelől (2010: 125). Az inferenciális töltet lehet egyszerű, de lehet igen sokrétű is. Lehet akár az adott szövegkörnye-

³⁵ Értelmezhetnénk enallagé típusú metonímiaként is: *tapsifüles* = ’gyáva’ → *gyáva megbékélés* = ’a gyáva ember megbékélése’ (l. *gyáva nyúl*), ez az értelmezés azonban nem illik bele a kontextusba.

zetbe illesztett könnyed humor, de lehet igen bonyolult beszédszándék vagy sokszorosán áttételes jelentés. A vizsgált szövegek éppen ezeket a lehetőségeket aknázzák ki.³⁶

(B)

Az -s képzős metonímiák második csoportjában meg kell találnunk a jelzőhöz tartozó jelzett szót, amellyel feloldhatóvá válik az explicit jelzős szerkezet két elemének szemantikai összeférhetetlensége. Ilyen példákat olvashatunk:

- (10) Legtöbbször anyám puliszkát főzött reggelire, aminek én sohasem voltam nagy barátja, csupán vasárnap reggel, mert akkor *húsos és tokányos reggel* volt. (Tamási Áron: *Bölcső és Bagoly*) (= 'húsos és tokányos puliszkával/reggelivel járó reggel')
- (11) ... lakott ottan valami húszig való svábajkú család, jobban mondva az ajkuk német volt, de maguk nem szabályos svábok, mert igen borivók voltak, s *borsos-paprikás emberek*. (Tamási Áron: *Szirom és Boly*) (= 'borsos-paprikás ételeket fogyasztó/kedvelő emberek')

Ha ezt a típusú jelzős szerkezetet kiragadjuk a kontextusból, akkor vagy nem értjük, vagy 'esse' alapon, vagyis metaforaként próbáljuk értelmezni, l. például: *borsos-paprikás emberek*: hamar felfortyanó emberek(?). A kontextus megalapozza a metonimikus értelmezést, ha biztosítja azt (azokat) a propozíciókat (propozíciókat), amelyeket a metonímia az -s képzős melléknévi jelzőbe sűrítve újra említ és interpretál. Természetesen más melléknév is teljesíteni tudja ezt a feladatot (l. előbb az (5), (6), (7) példát), a 'habere' perspektívát megvalósító -s képzős melléknév azonban kiemelten alkalmas az ilyen típusú melléknévi jelzői metonímia szerepre, egyúttal szépen szemléltetve a perspektívaváltás egymást alapvetően kizáró kettősségét, vagyis a metafora és a metonímia identifikációjának döntő különbségét.

(C)

Végül ami a harmadik típust, az enallagé alapú metonímiákat illeti, itt nincs jelentősége, hogy a jelző -s képzős denominális melléknév-e. Álljon itt azért példaként még egy Tamási Áron idézet, a metonimikus és metaforikus perspektívaváltások bonyolult összefonódásainak (és az író fantasztikus kép- és hangulatformáló erejének) szemléltetésére! Ebben egy mind 'habere', mind 'esse' jelentésben elképzelhető melléknév első közelítésre enallagé szerepben jelenik meg, hogy aztán hirtelen másfajta szerep(ek)re váltson, amelyekben viszont már választani fogunk a metonimikus vagy metaforikus perspektívaváltás között. Ez a melléknév a *csipkés*. Ilyen példákra gondolhatunk: *csipkés bolt* (= rövidáru bolt: 'habere'), *csipkés alsósoknya* ('habere?'), *csipkés jégvirág* ('esse'). Az idézet pedig a következő:

- (12) Gondoltam, a *keresztelő csipkés árnyékában* nyilván csak megfejtkeztek arról, hogy honnét és mit adjunk a szárnak enni, s hogy a szállása hol lesz. (Tamási Áron: *Szirom és Boly*)

A következő jelentések mind jelen vannak ebben az egyszerűnek tűnő, három elemű enallagéban:

---

³⁶ L. mindehhez további érveket, illetve elemzéseket Kocsány 2013, Kocsány 2014.

- (a) A *keresztelő* a *csipkés* mellett a kereszteléskor használt pólyát, ruhácskát, annak csipkeit idézi fel, eszerint enallagéval (vagyis enallagé típusú melléknévi metonímiával) van dolgunk, l. valójában 'a csipkés keresztelő árnyékában'.
- (b) A *csipkés keresztelő* a 'habere' jelentésre támaszkodó metonímia, ahol meg kell találnunk a melléknévvel kompatibilis főnevet: 'csipkés ruhácskával/pólyával stb. járó keresztelő'.
- (c) Ugyanakkor a *csipkés* az én olvasatomban (mintegy mellékesen) a *csipkés keresztelő* felidézésével kap egy kicsit gunyoros metaforikus jelentést is: *csipkés* = 'kedvesen, de kicsit túlbuzgóan ünnepeles, „kicsipkézett”, kicsit túldíszített', főleg annak fényében, hogy a hétköznapi feladatokról közben elfelejtkezünk (= az ételről, a szállásról).
- (d) Ráadásul azt sem zárhatjuk ki, hogy a *csipkés árnyékában* kifejezés feleleveníti az árnyék betű szerinti jelentését, amely mellett a *csipkés* akár aombok közti vagy a templomablakon beszűrődő fény-árnyék mintázatot nevezi meg és ezért melléknévi metaforaként is értelmezhető 'esse' jelentésben.

6 A melléknévi metafora identifikációja

Az -s képzős melléknevekkel alkothatunk metaforákat és hasonlatokat. Két megállapítás tűnik alapvetőnek.

(i) Ha egy -s képzős melléknevet mint metaforát azonosítunk, akkor az – függetlenül attól, hogy lexikalizált változatában, vagy ad hoc képzés eredményeképpen egyéb szövegkörnyezetben 'habere' típusú jelentésű (is) –, metaforikus jelentésben mindenképpen az 'esse' típust valószínűsíti meg.

- (13) ... amelynek *hasas fiókjában* levelek, honpolgári és gazdasági iratok s nemkülönben váltók kuksoltak. (Tamási: *Bölcső és Bagoly*)
- (14) ... legyintett egyet, pedig máskor bizseregni szokott az ilyen *fullánkos szóra* (Tamási Áron: *Szirom és Boly*)

Ahhoz, hogy egy -s képzős melléknév metaforaként jelenjen meg, a melléknévnek jelentésében el kell rugaszkodnia a képzés szempontjából elsődleges 'habere' perspektívától, ahogy ez a (14) példában a *fullánkos* esetében történik (*fullánkos rovar* versus *fullánkos* = 'fájdalmasan szúrós').

(ii) Az -s képzős melléknév alkalmas arra, hogy hasonlóságot fejezzen ki, ahogy erre a képzővel kapcsolatos szakirodalom is rámutat. Az előzőkben idéztem a képzés lehetőségeinek az alapszó szerinti típusai között a következő csoportot: Az alapszó élőlény, a képzett szó a megnevezett élőlény tulajdonságaihoz hasonló tulajdonságra utal: *babitsos* (*verselés*), *spielberges* (*megoldás*). A (retorikai) hasonlat túllép ezen a meghatározáson, amennyiben nemcsak élőlény lehet az alapszó, amelyhez az adott jelenséget hasonlítjuk. Például:

- (15) Ha egyéb nem, meglehet velünk a kicsi kazármában is, ahol nekünk a jó szállás s neki a *palotás férőhely* csakugyan megvolt. (Tamási: *Szirom és Boly*) (= 'palotához hasonló férőhely')

A metafora és a hasonlat esetében egyaránt az 'esse' típusú jelentéssel van dolgunk. A kérdés az, hogy mikor és miért értelmezzük a melléknévvel alkotott szerkezetet (inkább) metaforának,

illetve (inkább) hasonlatnak. Ehhez kell egy kitérőt tenni a metafora és a hasonlat viszonyáról és identifikációjukról.

A pszicholingvisztikai indíttatású metaforakutatások a metafora nyelvi kifejeződésének sokféleségét vették célba. Megjelentek olyan kategóriák, mint a metafora megfelelése (aptness), konvencionáltsága (conventionality) és megszokottsága (familiarity).³⁷ Ezek a szempontok a metafora megértésének kognitív folyamatára irányították a figyelmet, tág teret kínálva e folyamat kísérletes pszicholingvisztikai elemzésének. A későbbiekben felmerült a kérdés, hogy milyen összefüggés van (ha van) a fogalmi metafora feltételezett szerkezete és azon kognitív folyamat között, amelynek során a nyelvi metaforát használjuk és/vagy megértjük. A metaforáról szóló elméletek önmeghatározása számára fontos lett elválasztani a *fogalmi strukturális* (= fogalmi területek közötti leképezések Lakoff és Johnson nyomán), a *nyelvészeti* (= nyelvi megjelenés és használat) és a *pszichológiai* (= az interpretáció mentális folyamata, a metafora identifikációja) szempontot (vö. Steen 2007: 71 is). Az egyes irányzatok ezeknek a tényezőknek a szerepe szerint foglaltak állást például a *hasonlóságról* (similarity) mint a metafora kritériumáról, illetve a *hasonlításról/egybevetésről* (comparison), mint a metafora megértésének bonyolult folyamatáról.

A fogalmi metaforára összpontosító egyes elméletek megkérdőjelezik a metafora meghatározásában a hasonlóság szerepét, l. ehhez pl. L. David Ritchie (2003) érvelését, aki kategorikusan elutasít minden olyan elméletet, amely a metafora interpretációját a hasonlóság fogalomhoz köti, azzal az indoklással, hogy ezek az elméletek cirkulárisak, mert esetükben úgymond szükségzerű, hogy a metaforát létrehozó hasonlóság előzetesen adva legyen. Indoklása szerint ezt a körkörösséget csak a fogalmi metafora meghatározása kerülheti el. Gerard Steen részletesen cáfolja Lakoff és Johnson ehhez hasonló érvelésének négy elemét (Steen 2007: 61kk), a hasonlóságot pedig legáltalánosabban mint értelmezési perspektívát jelöli meg, amellyel a metafora a metonímiával (is) szembeállítható.³⁸ Számomra meggyőző Steen álláspontja, aki a hasonlósággal mint a metaforát elhatároló kritériummal szemben a hasonlítást pszichológiai folyamatnak tekinti, amely lehet a metafora megértésének módja, de minden további nélkül lehetséges más mód is.³⁹ Ilyen például a kategorizáció, ahogyan azt Sam Glucksberg és szerzőtársai képviselik (l. a következőkben).

A jelen gondolatmenetben a következő kérdés a metafora és a hasonlat mint olyan identifikációja. Ehhez a hasonlítás fogalom alkalmas kiindulásnak tűnik, és ehhez társul mindjárt az a kérdés, hogy a melléknévi metaforák kognitív feldolgozásakor mennyiben releváns hasonlításról beszélni. A következőkben amellet próbálok érvelni, hogy a melléknévi metaforák kognitív feldolgozása nem (annyira) a hasonlítás, hanem (inkább) a kategorizáció: a besorolás egy fölérendelt osztályba.

---

³⁷ Ezekről a fogalmakról, a hozzájuk tartozó kísérletekről és a háttérül szolgáló elméletek erősségéről l. Rákosi 2018 további szakirodalommal.

³⁸ “[...] all take metaphor as a matter of similarity, as opposed to metonymy which is based in contiguity. This is the way in which I wish to use the notion of similarity as a conceptual basis for demarcating metaphorical mappings from metonymic mappings [...]. And this is the notion which will play a decisive role in finding metaphor, as opposed to metonymy, in language and thought” (Steen 2007: 64).

³⁹ “Metaphor may be defined as a mapping between two conceptual structures that is based on similarity, but this does not commit the researcher to the view that it is necessarily understood by means of comparison. Comparison is a psychological process which may or may not be related to metaphor comprehension, but that is an empirical matter which is dependent on a number of discourse factors.” (Steen 2007: 65)

Sam Glucksberg és kutató társai kategorizációs elméletüket Max Black interakció elméletéhez⁴⁰ kötik, mintegy annak folytatásaként. Ezt a szemléletet a Max Black elődjének számító Ivor Armstrong Richards vezeti be, jelentősen meghatározva a metaforáról való gondolkodás további sorsát (Richards 1936). Richards kontextuselméletében az, amit egy jel jelent, a mindenkor kontextushoz idomulva az abból hiányzó részeket fejezi ki. Így válik kontextus és jel egymást kölcsönösen meghatározóvá. (L. erről részletesen Ricoeur 2006: 117kk.) Ennek a jelentésfelfogásnak felel meg a metafora értelmezése is. A metaforában a *tartalom* (= *tenor*, vagyis a metaforával kifejezett téma/topik) és a *hordozó* (= *vehicle*, vagyis maga a metafora, a metaforikus kifejezés) „*együttes jelenléte olyan jelentést eredményez (ezt a jelentést világosan meg kell különböztetni a tartalomtól [= a tenortól]), amelyet e kettő együttműködése nélkül nem lehet elérni*” (Richards 1977/1936: 125. Kiemelés és kiegészítés K. P.).

Az „együttes jelenlét” pontosítására vállalkozik Max Black. Tőle származik az interakció elmélet elnevezés is. Az interakció Black terminológiájában a fókusz (= a metaforaként megjelenő szó), és a hozzá tartozó keret közötti viszony. A metafora kerete „megköveteli a fókusz kiterjesztését. [...] ahhoz, hogy egy metafora elérje a hatást, az olvasónak tudatában kell lennie a jelentés kiterjesztésének, azaz észben kell tartania mind a régi, mind pedig az új jelentést” mondja Black hivatkozással Richardsra (Black 1990 [1954]: 441, kiemelés az eredetiben.) A fókusz kiterjesztése magyarázatot igényel, mivel nyilvánvalóan nem véletlenszerűen történik, hogy milyen jelentéstartalmakat idézünk fel. Black szép hasonlata szerint a keret olyan, mint egy kormozott üveglap, amelyen át a csillagok közül csak azokat vehetem észre, amelyeket az üveg mintázata nem takar el. A metafora fókusz-szava a hozzá tapadó „csillagokból” – Black megfogalmazása szerint az „asszociálható közhelyekből” – csak azokat engedi látnom, amelyeket a keret mint szűrő átérteszt.⁴¹

Max Black implikációinak kívánatos pontosítása volt az egyik kiindulópont Sam Glucksberg és társai számára. (Konkrét hivatkozást Black-re l. például Keysar & Glucksberg 1992: 644, 646; Glucksberg, McGlone & Manfredi 1997: 59.) A metafora feldolgozásának folyamatára irányuló pszicholingvisztikai kísérletek során a vizsgált (főnévi teljes) metaforák megértése (például: *Az infláció időzített bomba*), úgy tűnt, semmivel sem igényel több időt, mint a hasonló nem metaforikus kijelentések megértése (például *Az akna időzített bomba*). Ez gondolkodóba ejtette a kutatókat, akik eleve feltételezték, hogy a különféle implikációk (hasonlóságok) felidézése okán többlet időre lesz szükségünk a megértéshez. Sam Glucksberg és Boaz Keysar kutatásai ahhoz a meggyőződéshez vezettek, hogy a (főnévi teljes) metafora megértésekor ugyanúgy kategorizációs folyamatról van szó, mint a nem metaforikus kijelentések esetében (Glucksberg & Keysar 1990; Keysar & Glucksberg 1992; Glucksberg, McGlone & Manfredi 1997). Összevetve a fenti példákat, azt látjuk, hogy mindkét esetben egy fölrendelt osztályba

⁴⁰ A helyettesítésre épülő, illetve az interakcióra összpontosító stilisztikai, retorikai, nyelvfilozófiai elméletekről és a hasonlósághoz valamint az analógiához való viszonyukról történeti háttérrel l. Kemény 1993: 31kk, Kemény 2002 (II. fejezet), Szikszainé 2007: 436k.

⁴¹ Black a metafora elméletét a helyettesítés és a (vele nem azonosan kezelt és semmiképp sem azonosítható) hasonlóság fogalommal szemben, azokat kritizálva építi fel, de ő sem tudja elkerülni azt a metafora minden elméletét meghatározó nyitott kérdést, hogy hogyan, miért fűződik össze a fókusz és a keret, vagy másképpen a melléktéma és a főtéma, l. ezt az idézetet: „A metafora úgy fejt ki hatását, hogy a melléktéma egy jellemző „asszociált implikációrendszerét” a főtémára vonatkoztatja. [...] Ezek az implikációk rendszerint a melléktémával kapcsolatos „közhelyekből” állnak, de alkalmasint a rendszer tartalmazhat az író által ad hoc létrehozott szokatlan implikációkat is.” (Black 1990/1954: 445, kiemelés tőlem, K. P.) Ez lesz az a pont, ahol a metafora mint interakció szemlélet is „elér a falig”, vagyis a szokatlan implikációk megragadásának mikéntjéig, ami nemigen kerülheti meg a hasonlóság létrejöttének mozzanatát.

sorolást hajtunk végre. A kettő között az a különbség, hogy a fölérendelt osztály a nem metaforikus példa esetében a (lexikális) jelentés szintjén és enciklopedikus tudásunk alapján adva van (*akna* → *bomba*), a második esetben viszont egy egyszeri, ad hoc kategóriáról van szó, amely kategóriát az *időzített bomba* képvisel az *infláció* számára. Az, hogy a fölérendelt (absztrakt fogalmi) osztály megnevezése (= „időzített bomba”) és maga a metafora hordozója, vehikuluma (*időzített bomba*) egybeesik, nem egyedülálló jelenség, több példa van rá, hogy a fölérendelt kategóriát az adott jelenség legtipikusabb képviselőjének nevével jelölik (Keysar & Glucksberg 1992: 648k). Itt is pontosan erről van szó: az „időzített bomba” összefoglalja azokat a (proto)tipikus jegyeket, amelyek az adott közegben meghatározzák az inflációt mint kettős referenciájú (infláció/időzített bomba) alárendelt kategóriát. A fölérendelt kategória („időzített bomba”) alá tartozó két kategória között a hasonlóság a kategorizációnak az eredménye, nem pedig az előzménye, vagyis a kategorizáció, a közös osztályba sorolás hozza létre a hasonlóságot, nem fordítva, ahogy a hasonlítás sugallhatná (Glucksberg & Keysar 1990: 11).⁴² A *metafora mint interakció* szemléletben gyökerező kategorizációs elmélet (class-inclusion theory) pszichológiai kísérletekkel alátámasztva meggyőzően érvel amellett, hogy a főnévi teljes metafora kognitív feldolgozásához nem társul szükségszerűen, vagy egyáltalán nem társul a hasonlítás mentális művelete. Sőt, Glucksberg és Keysar a hasonlatot is mint implicit kategorizációt határozza meg (Glucksberg & Keysar 1990: 7kk, Keysar & Glucksberg 1992: 655). Szembeállítják a figuratív hasonlatot az egyszerű hasonlítással. Figuratív hasonlat például: *a foglalkozásom olyan, mint a börtön*; egyszerű hasonlítás: *a birsalma olyan, mint az alma*. Az indoklás visszakanyarodik az azonosító állításban megfogalmazódó kategorizációhoz. *A foglalkozásom börtön* kijelentés működik metaforaként, *„A birsalma alma* viszont nem felel meg a hasonlításként megfogalmazott kijelentésnek. A figuratív hasonlat kifejtetlenül (impliciten) a topiknak és a vehikulumnak egy új, egyszeri fölérendelt osztályba sorolása. Ez az új, ad hoc kategória nincs jelen az egyszerű összevetésben.

A kategorizációs elmélet magát a hasonlóságot (bár kerüli, de) nem kérdőjelezi meg. Nem is tehetné, mondja Steen, hiszen a közös osztályba sorolás alapja is a felfedezett hasonlóság. (L. Steen 2007: 65. Hasonlóan érvel Chiappe és Kennedy 1999: 674. A kategorizációs elmélet részletes kritikái tárgyalását l. Cherata 2011.) Ami ellen fellép, az a hasonlítás mint a metafora kognitív feldolgozásának (egyetlen) módja. Éppen ezért ez a szemlélet nem zárja ki kategorikusan és minden esetre érvényesen annak a másfajta közelítésnek a lehetőségét, amelyet Dedre Gentner és kutatótársai fogalmaztak meg, akik a kategorizációs elméletet saját kutatásaikba be is építették.

Gentner és társai Glucksberg kutatócsoportjához hasonlóan labormondatokkal, és pedig főnévi teljes metaforákat tartalmazó állításokkal dolgoznak, és érdeklődésük középpontjában a metafora feldolgozási folyamata áll. Kísérleteken alapuló vizsgálataik azt támasztják alá, hogy a konvencionális metaforákat gyorsan megértjük, köszönhetően a kategorizációnak mint kognitív stratégiának. Az új metaforákat azért értjük meg lassabban, mert az analógia létrehozása, a tulajdonságok és relációk azonosítása és egymásra vetítése sokkal időigényesebb folyamat, mint a konvencionálizálódott másodlagos jelentés segítségével a kategorizációs feldolgozási művelet. Az új metaforákban a hasonlítás (a 'comparison' bonyolult művelete), a konvencionális metaforákban a kategorizáció működik.⁴³ Másképp megindokolva az új metaforákban

⁴² “The similarity that is thereby perceived among category members is thus a product of that categorization, not an antecedent of it. That is, the categorization produces the similarity, not the other way around.”

⁴³ Ellenpéldaként l. Glucksberg és kutatótársai érvelését az új metaforák kategorizációval lehetséges értelmezése mellett l. Glucksberg & Haught 2006: 374kk.

fogalmi leképezés⁴⁴ történik, a konvencionálissá vált metaforákban pedig tulajdonság hozzárendelése. Az új metaforákban a hasonlítás arra irányul, hogy kössük össze közvetlenül a bázist (másképp megnevezve a forrást/a vehikulumot) s a célt. A konvencionális megfelelő fokát elérő metafora viszont arra készlet, hogy először kössük össze a már megtanult absztrakciót (mint fölérendelt kategóriát) a bázissal és aztán kössük hozzá a célhoz. Ezt írja le „a metafora karrierje” hipotézis (Gentner & Bowdle 2001, Bowdle & Gentner 2005, Wolff & Gentner 2011).

Az elmondottak a definitív állításokban megfogalmazott főnévi teljes metaforára vonatkoznak. Nem lehet azonban nem észrevennünk, hogy a melléknévi (jelzői) metaforák egészen másfajta konstrukciót képviselnek. A különböző elméleti megközelítések következetesen a (jelzői) melléknév és a (jelzett) főnév közötti viszonyt emelik ki, ez pedig teljesen más viszony, mint a főnévi metaforák esetében a bázis és a cél közötti hasonlóság. A metafora grammatikájáról értekezve Christine Brooke-Rose így fogalmaz: „A melléknév hasonlít az igéhez abban, hogy a megnevezett fogalom egyszerű, szemben a jegyek komplex együtteseként létező főnévvel. Egy cselekvést vagy egy tulajdonságot nem szedhetünk részeire, és jelentésének teljes tartalma a főnévtől függ, amellyel együtt használjuk” (1958: 238).⁴⁵ Gáspári László pedig ezt írja: „A melléknévi lexéma-metafora szemantikai motivációját [...] a jelzős szószerkezetben az alaptag értelmezi, de ez az értelmezés sohasem teljes” (2003: 101). Bizonytal nem véletlen, hogy a lexikon számára a melléknevek esetében nem a denotatum, hanem a kontextus volt irányadó, l. a logikai metonímia fogalmát az előzőkben.⁴⁶ A melléknévi (jelzői) metaforák munkadefiníciójához két kérdésre mindenképpen ki kell térni. (A) Ha a melléknévi jelzős szerkezetekben a megértés folyamatában igazából mindig ugyanaz történik, ti. a melléknév jelentése (a kontextustól nem függetlenül) önmagához igazítja a főnév jelentését (l. a kényszerű típusegyeztetés fogalmát az előzőkben), akkor miképpen válasszuk el egymástól a metaforikusnak tekintett mellékneves szerkezetet a logikai metonímiaként értelmezett mellékneves szerkezetektől? (B) A melléknévi metaforák esetében hogyan írjuk le a metaforikus projekciót, vagyis a kifejezés értelmezésének folyamatát, a metafora kognitív feldolgozását?

(A)

A logikai metonímiáról szóló fejezetben a *gyors* melléknév volt az egyik példa ilyen szerkezetekben, mint *gyors programozó*, *gyors méreg* vagy *gyors repülőgép*. A melléknév ezekben a szerkezetekben a főnévvel együttműködve ’gyorsan *dolgozó*’, ’gyorsan *ható*’ vagy ’gyorsan *célba érő*’ jelentésű. A lehetőségek a lexikális jelentésekben voltak kódolva, a főnév jelentésé-

⁴⁴ Ez a leképezés (mapping) nem azonos a Lakoff és Johnson nyomán a kognitív metaforaelméletben használt fogalommal, mert nem fogalmi tartományok között hat, hanem fogalmak között, és a működési mechanizmusa is egészen más. Emellett a pszicholingvisztikai kutatásokban szerzőnként meglehetősen különböző elképzelések vannak arról, hogy mit is értsünk rajta. A tulajdonság-hozzárendelés is bonyolult művelet, amelynek csak a rövid, címkeszerű elnevezése ez a szóösszetétel. Köszönöm Rákosi Csillának, hogy erre nyomatékosan felhívta a figyelmemet.

⁴⁵ “The adjective [...] is similar to the verb in that its concept is simple, whereas the noun is a complex of attributes. An action or attribute cannot be decomposed, and its full meaning depends on the noun with which it is used.” Brooke-Rose, aki egyébként könyvének bevezetésében kifogásolja Richards tenor és vehikulum fogalmát, mert úgy véli, hogy ezek a fogalmak eltakarják a metafora kreativitását, ezzel a megfogalmazással az interakció elméletet erősíti.

⁴⁶ A retorikában több példa van arra, hogy a melléknévi és igei metaforákat a szintagmában megfogalmazódó /tetten érhető rész-egész összefüggésre vezessék vissza, és így metonimikusnak tekintsék, l. Horváth Katalin 2008. Hasonlóan l. Todorov (1970) valamint Dubois et al. (1970): értelmezésük szerint a metafora alapja a szinekdoché.

nek a melléknévvel „megszólított” részét csak ki kellett választani a kényszerített típusegyeztetés jegyében (a programozónál a munkavégzést, a méregnél a hatást, a repülőgépnél a sebességet stb.). Az „igazi” (vagyis figuratív jelentésű) melléknévi metonímiák esetében nem a főnév jelentéstípusain belül kellett a megfelelő típust hozzáigazítani a melléknévhez, hanem egy másik főnevet kellett találni. Ehhez a szintaktikai szerkezet biztosította a háttérret. De valójában itt is a kényszerített típusegyeztetés működött, mint általános jellemzője a mellékneves szerkezeteknek.⁴⁷

A melléknévi metaforák esetében ugyanerről a működési elvről van szó, csak hogy itt a főnévnek olyan típusegyeztetést kell felmutatnia, amely a jelentésétől teljesen idegen, amely a főnevet egy egészen más, új, egyszeri, ad hoc jelentéstípusba kényszeríti. Feltűnő típusirány a megszemélyesítés, például *csámpás asztal*, *gyengéd felhők*, az érzetkeverés (szinesztézia), például *tövises csend*, *selymes mozdulatok*, a kicsinyítés és fokozás, például *csenevész örömök*, *árvizes szemek*. De retorikai kategóriákba nehezen szorítható példák is szép számmal vannak, l. például *vastag tréfa*, *horgas szemek* (= figyelő, megkívánást tükröző) stb. (A példákat Tamási Áron műveiből idéztem.)

(B)

A melléknévi metaforikus szerkezetek értelmezésekor naiv módon, önmagunkon tesztelve érzékelhetjük a feldolgozásukat úgy is, hogy ezeknek a megértése nem hasonlítás, hanem kategorizációval történik. A *hasas fiók* esetében is beillesztjük a fiókot a *hasas* tulajdonsággal meghatározott dolgok ad hoc osztályába, és ezáltal nemcsak a *fiók* fog mutatni egy váratlanul megfogalmazódó tulajdonságot, hanem a *hasas* dolgok ad hoc (tehát megteremtendő, megidézendő) osztálya is új kategóriaként jelenik meg. Bár a kategorizáció mint kognitív feldolgozási folyamat és a mögötte meghúzódó interakciós szemlélet egyaránt vonatkozik minden metaforára, mégis nyilvánvalónak tűnik, hogy egy melléknév-főnév kapcsolat (vagy ige-főnév kapcsolat) a Richards által megfogalmazott és Black által megerősített „együttes jelenlétnek” másféleképpen (= természetesebben) értelmezhető jelentést ad, mint egy főnév-főnév kapcsolat. A kategorizációt erősítik meg a kísérleti pszichológia eredményei is. Forgács Bálint, Lukács Ágnes és Pléh Csaba kontextus nélküli melléknévi jelzős szerkezetek feldolgozását vizsgálva ugyancsak arra a megállapításra jutott, hogy a literális (betű szerinti) és a figuratív példák feldolgozása egyaránt a Glucksberg által képviselt kategorizáció jegyében történik. Kutatásaik a melléknévi jelzős szerkezetekben nem támasztották alá a nominális metaforákban működni látszó „metafora karrierje” hipotézist, amely szerint új metaforák esetében a megértés során előbb szembesülnénk a megszokott jelentés működésképtelenségével, és ezt követően hasonlítással jutnánk el a megoldáshoz (Forgács et al. 2014).⁴⁸

⁴⁷ Kivételt az interszekatív melléknevek képeznek, amelyek megfelelő kontextusban konkrét és kötetlen tulajdonságra utalnak, például *sárga autó*.

⁴⁸ “... the career of metaphor hypothesis (Bowdle & Gentner, 2005), as much as it can be generalized from nominal metaphors, proposes that NMs [= novel metaphors] are processed serially. They should be comprehended as a comparison only after a failed categorization attempt (that is evoked by their grammatical concordance with literal comparisons). Since NLs [= novel literals] do not require this extra step, NMs are expected to take longer to process. This was not apparent in our experiment, thus the theory is not supported by our results. Glucksberg (2003) proposes in his category assertion view that even novel (nominal) metaphors are comprehended via a categorization. Metaphorical terms are understood because they have a dual reference to a literal subordinate, and to a figurative ad hoc superordinate category, both of which are available. Whether or not this is the case, our results do not contradict his theory” (Forgács et al. 2014: 107).

Ezzel természetesen nem zártuk ki a hasonlóságnak mint a metaforát egyéb jelenségektől elhatároló kritériumnak a jelenlétét. Minden esetben rekonstruálni tudjuk a metaforikus és a főnévvel kompatibilis nem-metaforikus melléknév közös, illetve eltérő jegyeit.⁴⁹ Tudjuk, hogy a *hasas* hozzávetőlegesen annyi, mint *teletömött (fiók)*, a *csámpás* annyi, mint *rossz lábú (asztal)*, és a *fullánkos* annyi mit *bántó, fájdalmat okozó (szó)*. De a megértés folyamatában minderre nincs szükségünk. Mi több, ezeket a jelentéseket elnyomja számunkra a főnév markáns új kategorizációja: a *hasas fiók* megjelenő képe, a *csámpás asztal* megszemélyesítése, a *fullánkos szó* érzékletessége. Éppen ezért a melléknévi metafora csak kiváltója egy metafora-komplexumnak, amelyben a főnévnek a melléknévvvel azonos súlyú szerep jut, vagyis a szerkezet egésze válik metaforikussá.

7 A metafora és a hasonlat viszonya

A modern hasonlatkutatás több oldalról járja körül (A) egyfelől azt a kérdést, hogy mi a különbség az egyszerű hétköznapi összevetés és a figuratív hasonlat között, és (B) másfelől azt, hogy miért és milyen következménnyel választjuk esetenként inkább a metaforát vagy inkább a hasonlatot.

(A)

A figuratív hasonlat és az egyszerű összehasonlítás vizsgálatában Andrew Ortony a kiugró (szaliens) jelentés fogalmára támaszkodik. A hétköznapi, egyszerű hasonlításban a hasonló jegy kiugró mivolta mindkét elemben azonos szintet mutat. *A birsalma olyan, mint az alma* esetében a hasonló vonás, például a forma, a méret stb. egyforma mértékben jellemző mind a hasonlítottra, mind a hasonlóra. A figuratív hasonlatnak viszont az a feltétele, hogy a hasonlított esetében a hasonlóval közös tulajdonság kiugrósága jelentéktelen legyen, szemben a hasonlóval, amelynek ugyanez a tulajdonság nagyon kiugró, nagyon meghatározó eleme. *Az infláció olyan, mint az időzített bomba* példában a közös jegy (a retorikai hagyományban a tertium comparationis, példánkban a 'váratlanság' és a 'látható nagymértékű pusztítás') a hasonlítottnak (= az inflációnak) egyáltalán nem kiugró jegye (nem vezérjelentése, l. Nemesi 2009), viszont nagyon kiugró jegye a hasonlónak (= az időzített bombának). Ezt a kritériumot nevezi Ortony a kiugróságra vonatkozó egyensúlyhiánynak (salience imbalance) (1979: 163kk).

Ortony hipotézise azonban nem feltétlenül meggyőző. Glucksberg és Keysar szerint minden hasonló kijelentésre igaz, hogy a vehikulum, amellyel magyarázunk, vagyis a hasonló informatívabb, mint amit magyarázunk (a hasonlított). A kiugróságra vonatkozó egyensúlyhiány önmagában nem különbözteti meg az egyszerű hasonlítást a figuratív hasonlattól. (Glucksberg & Keysar 1990: 6kk; Keysar & Glucksberg 1992: 646kk. Hasonlóan Romano 2017.) Fontosabb kritérium, hogy a figuratív hasonlat aszimmetrikus, vagyis megfordíthatatlan. *Az infláció olyan, mint az időzített bomba* megfordítva értelmezhetetlen (*??Az időzített bomba olyan, mint az infláció.*) Az ismert példa: *Ez a sebész (olyan, mint) egy mészáros* ugyan megfordítható: *Ez a mészáros (olyan, mint) egy sebész*, de egészen mást mond, más jegyeket vetít egymásra. Ugyan-

⁴⁹ Gáspári László ezt a folyamatot a strukturalista jelentéstan fogalmaival így írja le: „Minthogy a metafora jelöltje nem a jelzett szó, hanem annak valamelyik »odailló« jelzője, az egymással azonosított akcidencia jelentésekben az egyik a szemantikai összeférhetőség »halmaza«, a másik az ebből valamelyiket jelölő. Ugyanakkor az aktuális jellel megnevezett tulajdonság – grammatikai mondatrész szerepének megfelelően – metaforikusan bővíti a jelzett szó jelentéstartalmát, s mint a másik halmaz valamelyikének signánsa a signátumával együtt szűkíti jelentéskörét” (2003: 101).

akkor nehéz eldöntenünk, hogy hol a figurativitás határa. *A Nap olyan, mint a narancs* vajon még egyszerű magyarázó összehasonlítás vagy figuratív hasonlat? Eldöntéséhez nélkülözhetetlen, hogy ismerjük a kontextust. És azt sem tudjuk behatárolni, hogy hol a határ a figuratív hasonlat és az értelmezhetetlen(nek tűnő) hasonlat között. Éppen ezért célszerű általános elvként elfogadni, hogy a hasonlat figurativitása fokozatosság kérdése.⁵⁰ Ez természetesen nem mond ellent annak, hogy (proto)tipikus esetekben mind a kiugróság szempontjából hiányzó egyensúly, mind az aszimmetria igaznak bizonyul, és meghatározó kritériumként működhet.

(B)

Röviden szólni kell arról a sokat vitatott problémáról, hogy létében, keletkezésében és értelmezésében hogyan függ össze hasonlat és metafora. Kiindulásképpen elegendő elfogadni azt a tényt, hogy a kettő esetenként megjelenhet egymás helyett, például *Az infláció olyan, mint az időzített bomba* versus *Az infláció időzített bomba*. Ennek alapján feltehetjük azt a kérdést, hogy mikor melyiket használjuk és miért. Másképp fogalmazva mi az a különbség, amely az egyik vagy a másik javára történő választást indokolja. Ez a kérdés közelebb vihet a jelen dolgozat kérdéséhez: mi az a különbség, amely arra késztet, hogy az -s képzős melléknévvel alkotott jelzős szerkezetet hasonlatként vagy metaforaként ismerjük fel. A válaszhoz a modern metafora- és hasonlatkutatás számos szemponttal szolgál. Közülük négyre térek ki, és felidézésükkel amellet a retorikai és nyelvfilozófiai hagyományban régről ismert vélemény mellett kívánok érvelni, hogy a metafora választását a hasonlattal szemben az interakcióban érvényesülő, több-féleképpen értelmezett jelentésbeli gazdagság támasztja alá.

(1) A megfelelőség (aptness) érve

Dan L. Chiappe és John F. Kennedy valamint kutatótársaik több dolgozatban foglalkoztak a hasonlat és a metafora mentális feldolgozásával (Chiappe & Kennedy 1999, Chiappe & Kennedy 2000, Chiappe et al. 2003). Első kísérleteikben tesztelték egyfelől a metaforák és hasonlatok megfelelőségének megítélését (= melyik a „jobb”) és másfelől a példák visszaidézésével a metaforák és hasonlatok korrekcióját (= ahogy a kísérlet résztvevői a már ismert példát metaforaként vagy hasonlatként ismételték meg). A kísérletekhez szükség volt a megfelelőség (= aptness) fogalmára. Ezen azt értették, hogy a hasonlítás során milyen fokban vannak jelen a topik (a cél, a hasonlított) kiugró jegyei (vezérjelentései).⁵¹ Másképp fogalmazva a megfelelőség arra a fokra utal, amelyben a metafora hordozója, a vehikulum meghatározó, fontos jegyeket foglal egybe a topik számára. A kísérletek azt mutatták, hogy a megfelelőség magasabb foka a metafora esetében, alacsonyabb foka a hasonlat esetében volt jellemző. Inkább a metaforát választjuk tehát, ha a hasonlítás során a topik vezérjelentéseiből a vehikulum révén sok aktívódik, és inkább a hasonlatnál maradunk, ha kevesebb ilyen jelentés játszik szerepet. A korrekciós

⁵⁰ A fokozatosság történetileg is igazoltnak tűnik. A költői erejű hasonlatok lehetőségét feltehetőleg a pusztán ábrázoló, mennyiséget, mértéket, illetve értékelést kifejező hasonlítások előzték meg. „Ezt a régi, természetes mértékrendszerek léte is igazolja, melyek a mindennapi életben gyakran előforduló távolságokat helyettesítettek, pl. akkora, mint egy láb” (Adamik 1978: 115).

⁵¹ “We followed much of the recent literature on metaphor and defined aptness as the extent to which a comparison captures salient features of the topic in question” (Chiappe & Kennedy 1999: 669). Chiappe és társai (2003) a továbbiakban az érthetőséget vetik össze a megfelelőséggel, és ez utóbbinak tulajdonítanak nagyobb szerepet a metafora szempontjából. Thibodeau és Durgin (2011) szerint a megfelelőség (aptness) foka nem választható el a konvencionálisitástól. A konvencionálisítás függ a kontextustól, és a megfelelőség eldöntése a szaliens, de a metaforában nem projektált jegyekre is vonatkozik (2011: 11). Mindezt figyelembe véve a megfelelőség kategória értelmezése bizonytalannal további vizsgálatot igényel.

tesztek alapján az derült ki, hogy a résztvevők sokkal sűrűbben ismételték meg hasonlatokat metaforaként, mint fordítva. Ez megengedte azt a következtetést, hogy a metaforikus jelentés a hasonlítás során megrögzül, éppen úgy, ahogy azt Gentner és kutatótársai a metafora karrierjeként feltételezték. Ugyanakkor, ha arra gondolunk, hogy a metafora megfelelősége magasabb fokú, mint a hasonlaté, azt is fel kell tételeznünk, hogy ez a karrier nem valamilyen, a konvencionálisabbá válástól elvárt/elvárható egyszerűsödés – hiszen a hasonlat volt az alacsonyabb fokban megfelelő (apt) amelyet a kísérlet alanyai metaforaként idéztek vissza –, hanem éppen ellenkezőleg, a jelentések összesűrűsödése történik a metaforikus kifejezésben. Másképp fogalmazva a metaforikus kifejezés mint kifejezés hordozhat a saját létrejötté és ismertté válása okán a részek jelentésén túlmutató jelentéseket. Vagyis eszerint a metafora karrierje nem az egyszerűsödés, hanem a sokrétűbbé válás útja (ami nem mond ellent a konvencionálissá válásnak).

(2) A relationalitás érve

Miért tűnnek a metaforák mélyebbnek, mint a hasonlatok? címmel megjelent dolgozatában a Sergey S. Zharikov & Dedre Gentner szerzőpáros a metafora karrierje hipotézist a konvencionálissá válás mellett egy új szemponttal egészíti ki. Kiindulópontjuk Ravid A. Aisenman (1999) feltételezése, miszerint a viszonyokat/összefüggéseket megjelenítő jelentések kognitív szempontból elsőbbséget élveznek az egyszerű tulajdonság-hozzárendelésekkel szemben (Relational Precedence hypothesis). Aisenman kísérletei azt valószínűsítették, hogy a metaforát részesítjük előnyben, ha *párhuzamos összefüggéseket* (= viszonyokat) jelenítünk meg a bázis (= vehikulum, forrás) és a cél között, és a hasonlatot választjuk, ha pusztán közös *tulajdonságokra* villantunk rá. Ha tehát a bázis és a cél relációs struktúrát képez, akkor inkább a metafora mellett döntünk, például: *A tévé [olyan, mint a] mágnes* – mindkettő odavonz. Ha a bázist és a célt „csak” (különböző) tulajdonságok fűzik össze (pl. *A Nap [olyan, mint egy] narancs*), akkor inkább kedveljük a hasonlatot.⁵² „A metafora ebben a megvilágításban relációk mély közös rendszerét közvetíti. Ez az elmélet jól illik ahhoz az intuíciónkhoz, miszerint a metafora gyakran sokkal mélyebbnek tűnik, mint a hasonlat” (Zharikov & Gentner 2007: 977).⁵³ A szakirodalom kedvenc idézetei közül tipikus relációs példák többek között a következők: *A cigaretta időzített bomba. A foglalkozásom börtön. A prédikációk altató pirulák.* stb. Zharikov és Gentner kiterjeszti ezt a megfigyelést a relációs alapú metaforák fogalom- és nyelvteremtő erejére, feltételezve, hogy új relációs absztrakciók mentálisan inkább megrögzülhetnek (elsáncolódhatnak), mint a pusztán attributív jelentések.⁵⁴

⁵² A magyar az én értelmezésemben nem érzékel különbséget. Nehezíti a helyzetünket az is, hogy a teljes főnévi metaforát megvalósító nominális állítmány mellett a magyarban nincs létige, ezért a metafora vagy hasonlat kérdésében a kifejtettség vagy éppen annak hiánya mint tömörség érzékelése is szerepet játszik, bizonyonnan pszichológiai vonatkozásban is. Az eredeti angol példák a szerzők (kísérletei) szerint alátámasztják a feltételezésüket.

⁵³ “Thus, the metaphor form is likely to convey a deep common system of relations. This theory fits well with the intuition that metaphors often seem more profound than similes.”

⁵⁴ “[...] new relational abstractions are more likely to become entrenched than attribute meanings. Coherent relational systems are likely to be preserved in comparison processing, and this may carry over into the conventionalization of meanings and the formation of new categories” (Zharikov & Gentner 2007: 980). A fogalmi metafora elmélet felől közelítő Israel és kutatótársai ugyanakkor úgy vélik, hogy a relációs és az attributív viszony elhatárolása nem egyértelmű (Israel et al. 2004: 132).

(3) Az értelmező diverzitás érve

Akira Utsumi (2007) tovább finomítja a metafora választásának és megértésének a megfelelőség, a konvencionalitás és a relationalitás kritériumaival alátámasztott magyarázatát. Ehhez a magyarázó vagy értelmező diverzitás (interpretiv diversity) fogalmat vezeti be. „Az értelmező diverzitás a figuratív jelentés szemantikai gazdagsága, amely két tényezőtől függ: azoknak a jegyeknek a számától, amelyek a figuratív jelentést megteremtik, valamint ugyanezen jegyeik kiugróság szempontú eloszlásától” (2007: 292).⁵⁵ Empirikus adatok arra engednek következtetni, hogy a szemantikai gazdagság hatással van a nyelvi megértésre. Kétértelmű szavak értelmezése során a lexikális döntés gyorsabb, mint a nem kétértelműeknél. Ugyanígy a több szemantikai jeggyel rendelkező szavak esetében is könnyebb az értelmezés, mint a kevesebb jeggyel rendelkezőknél. A szemantikai reprezentáció gazdagsága megkönnyíti a szó felismerését. Az értelmező diverzitás is ezen a kognitív mechanizmuson alapszik. Ha egy *A* topik-vehikulum párnak több releváns jegye van, mint *B*-nek, akkor *A* értelmező diverzitása nagyobb. Ha *A*-nak és *B*-nek azonos számú jegye van, akkor a diverzitás a kiugró jegyek eloszlásától függ. Vagyis ha *A* esetében van olyan jegy, amely erősebb a többinél, *B* esetében pedig ilyen jegy nincs, akkor *A* értelmező diverzitása nagyobb (Utsumi 2007: 292). Utsumi kísérletei azt is igazolják, hogy a diverzitás növekedésével párhuzamosan a topik-vehikulum párt inkább kategorizációval, vagyis inkább metaforaként jelenítjük meg.

(4) A fogalmi metafora és a hasonlat különbözősége

Michael Israel és kutatótársai a fogalmi metaforaelmélet keretében a nyelvpszichológiai kutatásokéhoz hasonló eredményre jutnak a metafora és a hasonlat kérdésében. Megközelítésük szerint a különbség metafora és hasonlat között nem annyira a leképezett tulajdonságokon múlik, mint inkább magán a folyamaton. A fogalmi metaforák a forrásterület struktúráját átviszik a célterületre, és egyúttal a célterületet is strukturálják. A hasonlatok ezzel szemben nem adnak új struktúrát a célterületnek, hanem megvilágítják azt, ami már ott van. Míg egy fogalmi metafora képes több speciális fogalmi területen átívelő megfeleléseket realizálni (mint például a SZERELEM UTAZÁS), addig a hasonlat általában két fogalmi terület egy közös jegyére villant rá. Míg a hasonlatok szükségszerűen egy már említett referenst vagy relációt fejtenek ki, addig a metaforák bevezethetnek új referenseket vagy megvilágítanak eseményeket⁵⁶ (Israel, Harding & Tobin 2004).

⁵⁵ “The semantic richness of the figurative meaning or interpretive diversity depends on two factors: the number of features that constitute the figurative meaning and the uniformity (or evenness) of salience distribution of those features” (Utsumi 2007: 292). Az értelmező diverzitás kvantitív alapon mérhető a Shannon nevével fémjelzett entrópia keretében. Utsumi kísérleteit ezzel a mérési móddal összegzi. Az entrópia értelmében minél több jelet fogadunk egy forrásból, annál több információra teszünk szert, és egyúttal ennek megfelelően csökken a bizonytalanság azt illetően, hogy milyen és mennyi egyéb információt lehetne még továbbítani, illetve befogadni.

⁵⁶ “We suggest that the difference between metaphor and simile may have less to do with the kinds of properties they map than with the mapping process itself. Conceptual metaphors give form to a target domain by projecting structure from a source [...] Similes, on the other hand, match structures construed as simultaneously present in both domains: similes do not add structure to a target, but highlight what’s already there. [...] While a single conceptual metaphor may feature numerous crossdomain correspondences—as in LOVE IS A JOURNEY or UNDERSTANDING IS SEEING—similes tend to highlight a single salient property in two domains. [...] So while similes necessarily elaborate a previously mentioned referent or relation, metaphors can introduce new referents or depict events as they unfold in a narrative.” (Israel, Harding & Tobin 2004: 132k)

A felsorolt közelítések mindegyike kiemeli a maga érvrendszere mentén a metafora szemantikai teljesítményét: a megfelelés (aptness) magas fokát, a metaforának a tulajdonság egyszerű hozzárendelésén túlmutató, viszonyjelentéseket egybesűrítő képességét, a vehikulum és a cél egymáshoz való viszonyában a (kiugró) jelentések eloszlásának jelentőségét, a fogalmi területek strukturálásának képességét és ezzel új referensek megjelölésének lehetőségét. A hasonlat esetében pedig a megfelelés alacsonyabb fokát, az ezzel járó (esetenként akár bizarr) egyedi tulajdonság-hozzárendeléseket, a hasonlatnak a meglévő fogalmat megvilágító, magyarázó funkcióját.

Emellett feltűnik, hogy egyes szerzők a hasonlatot erősebb, hatásosabb, mert sokszor furcsább, szokatlanabb hasonlóságra építő lehetőségnek tekintik, szemben azzal az általános nézettel, amely a metafora „mélysége” és így értelmezett hatásossága mellett érvel (Romano 2017: 16). E kettősség magyarázatával szolgálhat Amos Tversky következő fontos megkülönböztetése. Tversky különbséget tesz *a hasonlóságot megállapító ítélet* és *a hasonlat interpretációja* között. Ezt írja: „A hasonlóságot megállapító ítéletekben feltételezünk egy partikuláris jegyeket összesítő [mentális] teret vagy egy referenciális keretet és értékeljük a hasonlított és a hasonló közötti viszony minőségét. A hasonlatok interpretációja során [aktuálisan] hasonlóságot tételezünk fel a hasonlított és a hasonló között, és keressük a [mentális] tér olyan értelmezését, amely a viszony milyenségét a leghatékonyabban képes megmutatni. Ennek megfelelően tekinthető ugyanaz az objektumpár hasonlónak vagy eltérőnek a referenciális keret választásának függvényében” (Tversky 1977: 349).⁵⁷ Vagyis ha arra gondolunk, hogy vannak például kerek, világítóan sárga színű stb. jelenségek és egy ennek megfelelő absztrakt mentális térben felfedezzük a narancs és a Nap hasonlóságát, akkor megfogalmazódik számunkra egy hasonlóságról szóló ítélet. Ha viszont a narancs és a Nap hasonlóságát akarjuk értelmezni, akkor meg kell keresnünk azt a közös keretet, amelyben megtaláljuk a kettejüket jellemző tulajdonságokat. Ezek lehetnek olyanok, amelyek tényleg a hasonlóságot mutatják, és olyanok is, amelyek elválasztják őket egymástól. Az ítélet és az interpretáció megkülönböztetése rámutat a hasonlat kettős hatására és működésére. Az egyik a hasonlóságot mutató momentumok kreatív kiragadása egy (akár egyszeri, ad hoc) lehetséges mentális térből vagy keretből, a másik a hasonlóság indoklása, vagyis egyfajta magyarázat, „tanítás”, információ. Az elsőre gondolhat Nemes Nagy Ágnes, amikor ezt írja: „A hasonlatok e csoportjának jellegzetessége, hogy nem a meglepetéssel dolgozik, hanem a ráismertetéssel. Hát persze – gondoljuk. De még mennyire – gondoljuk. És nem adunk számot róla, hogy észrevételeinknek milyen óriási, szürke csoportjából emelte ki a képet a költő, és szögeztette rá a szemünket. Kivágott valamit a környezetből, kinagyította, észrevétlen tussal utánahúzta a körvonalait [...], aztán odakapcsolta a kivágot, egy vers határáig tartó végérvényességgel, a hasonlítotthoz” (1989: 232). És a másira utalhat Fónagy Iván megjegyzése: „A hasonlat [...] a komplex emberi és társadalmi jelenségeket elemzi, már megismert tárgyakhoz méri: tárgyilagos a szó szoros értelmében. [...] Anélkül, hogy túllépné az érzékszerveink számára közvetlenül érzékelhető jelenségek körét, képes arra, hogy az elemzett komplex tárgy valamelyik tulajdonságát kiemelje: olyan tárgyra vonatkoztatja, amelyben a kiemelendő tárgy áll előtérben. Szemléltetve jellemez. A fogalmi elemzés sajátosan költői formája” (é.n.: 268k).

⁵⁷ “In judgments of similarity one assumes a particular feature space, or a frame of reference, and assesses the quality of the match between the subject and the referent. In the interpretation of similes, one assumes a resemblance between the subject and the referent and searches for an interpretation of the space that would maximize the quality of the match. The same pair of objects, therefore, can be viewed as similar or different depending on the choice of a frame of reference” (Tversky 1977: 349).

8 Az -s képzős melléknevek mint METAFORÁK és HASONLATOK

A hasonlat legfeltűnőbb és legfontosabb jegye az úgynevezett modalizátor, vagyis a grammatikai és/vagy lexikális kifejtés. Ez leggyakrabban a hasonlónak a bevezetése a *mint* kötőszóval, de ismerünk ennél szokatlanabb formai megoldásokat is, közöttük a szóösszetétel és a szóképzés lehetőségeit, l. például:⁵⁸

- (16) És az akácfa tetején,
 egy varjú, *bársony-feketén* [= olyan feketén, mint a /fekete/ bársony]
 (Boda István: *A kazlak között*)
- (17) Összeszorítom ajkam, ha nehéz
 A kín, mert tudom, tied az én harcom,
 És győztes távolokba néz
 Könnyekkel szépült, *orcád-fényű* arcom. [= olyan fényű, mint az orcád, az orcádra emlékeztető fényű]
 (Tóth Árpád: *Isten oltó-kése*)

Az -s képzős melléknevek ugyancsak ezt a formai lehetőséget használják ki. A jelenség különös érdekessége, hogy úgy tűnik, ugyanaz a forma hol metaforaként, hol hasonlatként működik. A kérdés tehát az, hogy miért értelmezzük az egyik jelzős szerkezetet mint hasonlatot, míg a másikat mint metaforát. A kérdéshez több további kérdés kapcsolódik. Hol keressük az okot: a főnévi tő és a képzett melléknév lexikális jelentésében, vagy inkább a figuratív jelentésnek az előzőkben a metaforára vagy a hasonlatra jellemző mivoltában, vagy éppen mindkettőben? És hogyan tudjuk igazolni, másképp fogalmazva hogyan tudjuk interszjektívá tenni az értelmezésünket?

Tipikus hasonlatoknak ítélem a következő példákat Tamási Áron szövegeiből:

- (18) (=15) Ha egyéb nem, meglehet velünk a kicsi kazarmában is, ahol nekünk a jó szállás s neki a *palotás férőhely* csakugyan megvolt. (*Szirom és Boly*) (= olyan, mint a palota, palotához hasonlatos férőhely)
- (19) ...megvakarta [a bikát] két *fegyveres szarva* között. (*Hétszínű virág*) (= olyan, mint a fegyver, fegyverhez hasonlatos szarv, fegyvernek ható szarv)

Tipikus metaforák a következők, ugyancsak Tamási Árontól:

- (20) *A tövises csendben* Héli egyszerre sírni kezdett. (*Hétszínű virág*)
- (21) (= 13) ... amelynek *hasas fiókjában* levelek, honpolgári és gazdasági iratok s nemkülönben váltók kuksoltak. (*Bölcső és Bagoly*)

A magyarázathoz célszerűnek tűnik a következő szempontokat követni: (A) az alapszó jelentése, (B) a jelzett főnévnek és a szerkezet egészének jelentése, (C) a képzett melléknév lexikális jelentésének változása.

⁵⁸ Vö. Kocsány 2008b is.

(A)

A szakirodalom a hasonlóságot jelző -s képzős melléknevek esetében feltételezi, hogy az alapszó élőlényt jelent (l. előbb: *babitsos verselés* stb.). Ez igaz lehet a tipikus esetekben, de nyilvánvalóan lehetnek kivételek. Egyfelől mert, mint az idézett példák igazolják, kivételes és szokatlan módon ugyan, de egyéb konkrét tárgyak is számba jöhetnek az alapszó denotatív jelentéseként. Másfelől mert élőlényt jelentő alapszó esetében sincs kizárva a metaforikus értelmezés sem. A *macskás járás* (szerintem) inkább hasonlat, a *galambos nevetés* inkább metafora, bizonyonnyal nem függetlenül a jelzett szó jelentésétől (l. a következőkben a (B) pontot). Az alapszó jelentése mindezzel együtt mégis szerepet játszik abban, hogy a belőle képzett melléknév hasonlatot alapoz meg. Élőlényeknek (és esetenként egyszeri példákban konkrét objektumoknak) könnyen lehet olyan egyedi kiugró jegyük, amely a képzett melléknév 'esse' típusú jelentésében jelenik meg. A hasonlatnak pedig a megelőző fejtegetések értelmében éppen az a sajátossága, hogy egy kiugró tulajdonságra összpontosít. Ez az egy kiugró tulajdonság ugyanakkor lehet nagyon bizarr, nagyon meglepő is, ahogy arra a hasonlat leírásakor a szakirodalom utalt. Ilyennek számíthatnak a következő idézetek:

- (20) ... a ház mellé jutott nekem három hold földecske, kettő a *palacsintás jótermőből* s egy a *ciheresből*. (*Szirom és Boly*) (= palacsintához hasonlatos: lapos, sima; a hatást fokozza a játékos, mulatságos konnotáció és az összevetés a *ciheressel*, vagyis bozótossal)
- (21) Talán azt hihették, hogy búnak esett a jószagú és csendülő lelke, de ő bizony egyéb dolgon járatta a *pillangós esztét*. (*Világító éjszaka*) (= a pillangóhoz hasonlatos: sokfelé szállós; Tamási egyik igen kedvelt jelzős szerkezete)

(B)

Fontos kettős szempont a melléknévhez csatlakozó jelzett szó jelentése és ezzel együtt a szerkezet egészének működése. Ha a jelzett szó nem (konkrét) tárgy (vagy annak megfeleltethető, kvázi tárgyiasult fogalom, például a 21. példában az *ész*) és nem is élőlény, nagyobb a valószínűsége, hogy a szerkezetet inkább metaforaként azonosítjuk, l. előbb a *galambos nevetés* példát. Az általam használt Tamási-korpuszban feltűnők voltak nem tárgyiasult fogalmakhoz fűzött érzékletes jelzők, mint a már említett *tövíses csend*, *fullánkös szó*, *zsiros öröm* vagy a következő:

- (22) ... bennem már nincs meg az a tudomány, hogy olyan *pehelyes szavakkal* és jelképes szólásokkal tudjak beszélni, mint ahogy az én Szirom tátó nagyapám tudott. (*Szirom és Boly*)
- (23) ... a *kérdés* módfelett *hínáros*. (*Boldog nyárfalevél*)

(C)

Feltételezem, hogy az -s képzős 'esse' típusú melléknevek eredetüket tekintve gyakran egy olyan, jól körülhatárolt tulajdonságot jelenítenek meg, amellyel a hasonlítás lehetőségét kínálják. Gondoljunk az ilyen melléknevekre, mint *lányos (viselkedés)* = 'mint egy lány', *oszlopos (tagja egy közösségnek)* = 'mint egy [tartó] oszlop', *bokros (teendők)* = 'mint a [sokfelé ágazó] bokor' stb. Metaforaként akkor jelennek meg, ha a képzett melléknév önállósodik, „eltávol-

dik” a főnév jelentésétől, és történetileg és kontextuálisan egyre több tulajdonságot sűrít egybe. Számomra szépen szemléltetik ezt a folyamatot a következő példák:

- (25) ... ahogy ereszkedtek lefelé a *haragos úton*... (*Zöld ág*) (= köves, göröngyös, nehezen járható, nehezen leküzdhető → nehezen megszelídíthető stb.)
- (24) Zsuzsánna már *bimbós leányocská* volt, tizenöt esztendősné lévén; s szegény Ámáli feleségemet juttatta eszembe ... (*Szirom és Boly*)

A *haragos* már eleve elszakadt a *harag* főnévtől, lexikális jelentése szerint az emberi viselkedés önállósult jelzője, ebben a minőségében képes megszemélyesítő metaforaként működni.

A *bimbós* kontextuális jelentésében több jegy olvad egybe. Az adott kontextusban ez a melléknév (szerintem) semmiképp nem azt jelenti, hogy ’olyan mint egy bimbó, annak konkrét megjelenésében’, hanem sokkal inkább a lányka korát, női mivoltának kibontakozását (l. a bimbó felfeslését), annak finomságát, gyengédségét közvetíti – természetesen a jelzett szóval együtt.

Az egyes példák azonosítása hasonlatként más módon nem igazolható, mint hogy megpróbáljuk őket formálisan hasonlattá alakítani, ahogy erre a fentiekben kísérletet tettem. Ez a módszer azonban csak a nagyon tipikus esetekben működik. Könnyen akadhatunk olyan példákra, amelyek elemzésekor elbizonytalanodunk. Vajon a következő példákat értelmezhetjük-e hasonlatként?

- (25) Őszülő haja volt és faragott arca, a *homloka tuskós* egy kicsit (*Szirom és Boly*) (= olyan, mint a kevésbé megfaragott tuskó, göcsörtös, dudoros)
- (26) *párnás ujjak* (?) = olyanok, mint a párna)

Summázásképpen annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy az ’esse’ típusú -s képzős melléknevek valóban alkothatnak a hozzájuk rendelt főnevekkel metaforát és/vagy hasonlatot, valamint hogy ezek a melléknevek a mindenkor kontextusban visszaigazolni látszanak azokat a kritériumokat, amelyekkel a kutatás a fent bemutatott többféle (szemantikai, kognitív pszichológiai, fogalmi-strukturális, logikai-filozófiai, esztétikai) közelítésben megkísérli elválasztani a hasonlatot és a metaforát.

9 Összefoglalás

Az -s képzővel alkotott denominális melléknevek két fontos jelentéscsoportja a valamivel való rendelkezés (’habere’ perspektíva) és a valamilyen tulajdonsággal való rendelkezés (’esse’ perspektíva) jelzése. Ez a két jelentéscsoport a jelentésváltozás irányát tekintve összefügg, amennyiben a ’habere’ típusú jelentések megalapozhatják az ’esse’ típusú jelentések kialakulását. Ugyanakkor az ’esse’ típusú jelentések adott esetben reszemantizálhatók ’habere’ típusú jelentésekké. Ez a kettősség kétféle értelmezési mechanizmust kíván meg, analóg módon azzal a szigorúan eltérő mentális feldolgozással, amellyel a metaforát vagy a metonímiát megértjük, vagyis metaforaként vagy metonímiaként azonosítjuk. A ’habere’ perspektíva szintaktikai keretben teszi lehetővé a referenciapontra összpontosító metonímia létrejöttét. Az ’esse’ perspektíva ugyanakkor fogalmi-szemantikai kategorizációs művelet során alapozza meg metaforák

és/vagy hasonlatok identifikációját. Az elemzések megkívánták a meglehetősen ritkán kutatott melléknévi metonímiák és metaforák munkadefinícióját és magyarázatát, valamint a metafora és a hasonlat eltéréseinek körülírását. A kifejtés alapjául egy Tamási Áron műveiből összeálló korpusz szolgált, szemléltetve egyúttal azt a meggyőződésemet, hogy az írói nyelvalkotás nélkülözhetetlen adatokat biztosíthat a nyelvészeti kutatásokhoz.

Irodalom

- Adamik, Tamás (1978): Megjegyzések a hasonlatelmélethez. *Filológiai Közöny XXIV/2*, 113–126.
- Aisenman, Ravid A. (1999): Structure-mapping and the simile-metaphor preference. *Metaphor and Symbol* 14/1, 45–51. https://doi.org/10.1207/s15327868ms1401_5
- Andor, József (2008): A lexikon kutatása: interjú James Pustejovsky amerikai számítógépes nyelvészsel. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények III/1*, 175–192.
- Bally, Charles (1950 [1944]): *Linguistique générale et linguistique française*. Berne: A. Francke.
- Barcelona, Antonio (2011): Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: Benczes, Réka, Barcelona, Antonio & Mendoza Ibáñez, Francisco José Ruiz de (eds.): *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics. Towards a consensus view*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 7–57.
- Bartsch, Renate (2002): Generating Polysemy: Metaphor and Metonymy. In: Dirven, René & Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 49–74.
- Bencze M., Ildikó (2009): Mi a metonímia? Elméletek és kísérletek a metonímiakutatásban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 54/4, 677–696. <https://doi.org/10.1556/mpszle.64.2009.4.4>
- Bencze M., Ildikó (2010): A metonímia a kognitív pragmatikaelméletek tükrében. *Magyar Nyelvjárások XLVIII*, 111–131.
- Black, Max (1990 [1954]): A metafora. Fordította Melis Ildikó. *Helikon Világirodalmi Figyelő XXXVI/4*, 432–447.
- Bowdle, Brian F. & Gentner, Dedre (2005): The Career of Metaphor. *Psychological Review* 112/1, 193–216. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.112.1.193>
- Brooke-Rose, Christine (1958): *A Grammar of Metaphor*. London, Secker & Warburg.
- Cherata, Stefania Alina (2011): The class-inclusion theory of metaphor: a critical view. *Bucharest Working Papers in Linguistics XIII/2*, 129–144.
- Chiappe, Dan & Kennedy, John M. (1999): Aptness predicts preference for metaphors or similes, as well as recall bias. *Psychonomic Bulletin & Review* 6/4, 668–676. <https://doi.org/10.3758/BF03212977>
- Chiappe, Dan & Kennedy, John (2000): Are Metaphors Elliptical Similes? *Journal of Psycholinguistic Research* 29/4, 371–398. <https://doi.org/10.1023/A:1005103211670>
- Chiappe, Dan, Kennedy, J. M. & Chiappe, P. (2003): Aptness is more important than comprehensibility in preference for metaphors and similes. *Poetics* 31/1, 51–68. [https://doi.org/10.1016/S0304-422X\(03\)00003-2](https://doi.org/10.1016/S0304-422X(03)00003-2)
- Croft, William (2002): The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. In: Dirven, René & Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and*

- Contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 161–205. [Korábban: *Cognitive Linguistics* 1993, 4/4, 335–370.]
- Dirven, René & Pörings, Ralf (eds.) (2002): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110219197>
- Drašković, Irena, Pustejovsky, James & Schreuder, Rob (2013): Adjective-Noun Combinations and the Generative Lexicon. In: Pustejovsky, James, Bouillon, Pierrette, Isahara, Hitoshi, Kanzaki, Kyoko & Lee, Chungmin (eds.): *Advances in Generative Lexicon Theory*. Dordrecht, Heidelberg, New York, London: Springer, 182–202. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5189-7_8
- Dubois, J., Edeline, F., Klinkenberg, J. M., Minguet, P., Pire, F. & Trinou, H. (1970): Rhétorique générale. Paris: Larousse. Magyarul részletét l.: A metaszemémák. Fordította Vajda András. *Helikon Világirodalmi Figyelő* XXIII/1, 41–59.
- Eggs, Ekkehard (1992–2003): Metonymie [szócikk]. In: Ueding, G. (ed.): *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*. V. kötet. Tübingen: Niemeyer, 1992–2003.
- Fass, Dan (1988): Metonymy and Metaphor: What's the Difference? In: *COLING '88. Proceedings of the 12th conference on Computational linguistics*. 1: 177–181. <https://dl.acm.org/citation.cfm?id=991671> . <https://doi.org/10.3115/991635.991671>
- Fass, Dan (1997): *Processing Metonymy and Metaphor*. Greenwich, Connecticut, London: Ablex Publishing Corporation.
- Fónagy, Iván (é.n.): *A költői nyelvről*. Budapest, Corvina.
- Forgács, Bálint, Lukács, Ágnes & Pléh, Csaba (2014): Lateralized processing of novel metaphors: disentangling figurativeness and novelty. *Neuropsychologia* 56, 101–109. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2014.01.003>
- Fradin, Bernard (2017): The multifaceted nature of denominal adjectives. *Word Structure* 10/1, 27–53. <https://doi.org/10.3366/word.2017.0099>
- Gáspári, László (2003): *A funkcionális alakzatelmélet vázlatja*. Budapest, Piliscsaba: PPK–BTK.
- Gentner, Dedre & Bowdle, Brian F. (2001): Convention, Form, and Figurative Language Processing. *Metaphor and Symbol* 16/3-4, 223–247. <https://doi.org/10.1080/10926488.2001.9678896>
- Giora, Rachel (1997): Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics* 8/3, 183–206. <https://doi.org/10.1515/cogl.1997.8.3.183>
- Giora, Rachel (2003): *On Our Mind. Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195136166.001.0001>
- Glucksberg, Sam (2003): The Psycholinguistics of Metaphor. *Trends in Cognitive Sciences* 7/2, 92–96. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(02)00040-2)
- Glucksberg, Sam & Haught, Catrinel (2006): On the Relation Between Metaphor and Simile: When Comparison Fails. *Mind & Language* 21/3, 360–378. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.2006.00282.x>
- Glucksberg, Sam & Keysar, Boaz (1990): Understanding Metaphorical Comparisons: Beyond Similarity. *Psychological Review* 97/1, 3–18. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.1.3>
- Glucksberg, Sam, McGlone, Matthew S. & Manfredi, Deanna (1997): Property Attribution in Metaphor Comprehension. *Journal of Memory and Language* 36/1, 50–67. <https://doi.org/10.1006/jmla.1996.2479>
- Goossens, Louis (1990): Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. In Dirven, René & Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and*

- Metonymy in Comparasion and Contrast*. Berlin, NewYork: Mouton de Gruyter, 349–377. [Korábban: *Cognitive Linguistics* 1/3, 323-342.]. <https://doi.org/10.1515/cogl.1990.1.3.323>
- Horváth, Katalin (2008): A metafora helye a trópusok rendszerében. In: Domokos Péter, Csepregi, Márta & Klima, László (szerk.): *Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Urálistikai tanulmányok 18*. Budapest: ELTE BTKÉ Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány. CD. 312–323. http://alknyelv.elte.hu/Horvath_Metafora.pdf
- Israel, Michael, Harding, Jennifer Riddle & Tobin, Vera (2004): On Simile. In: Michel Achard & Suzanne Kemmer (eds.): *Language, Culture, and Mind*. Stanford: CSLI Publications, 123–135.
- Kálmán, László, Trón, Viktor & Varasdi, Károly (2002): *Lexikalista elméletek a nyelvészetben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kemény, Gábor (1993): *Képekbe menekülő élet*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kemény, Gábor (2002): *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kenesei, István (2015): A főnévi módosító és az -i módosító: két új kategória bemutatása. *Nyelvtudományi Közlemények* 111, 65–85.
- Keysar, Boaz & Glucksberg, Sam (1992): Metaphor and Communication. *Poetics Today* 13/4, 634–658. <https://doi.org/10.2307/1773292>
- Kiefer, Ferenc (2003): How much information do adjectives need in the lexicon? In: u.ő.: *Igék, főnevek, melléknevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 32–43.
- Kocsány, Piroska (2003): Az enallagé kettős természete. In: Szathmári, István (szerk.): *A retorikai-stilisztikai alakzatok világa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 113–118.
- Kocsány, Piroska (2008a): enallagé [szócikk]. In: Szathmári, István (szerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kocsány, Piroska (2008b): hasonlat [szócikk]. In: Szathmári, István (szerk.): *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kocsány, Piroska (2013): Kognitív metonímia értelmezések és a metonímia retorikája. In Kugler, Nóra, Laczkó, Krisztina & Tátrai, Szilárd (szerk.): *A megismerés és az értelmezés konstrukciói. Tanulmányok Tolcsvai Nagy Gábor tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 98–111.
- Kocsány, Piroska (2014): Az -s képzős denominális melléknevek Tamási Áron szövegeiben: metaforák, metonímiák, hasonlatok. In: Dobi, Edit, Domonkosi, Ágnes & Pethő, József (szerk.): *Stílusról, nyelvről – sokszínűen. Szikszainé Nagy Irma 70. születésnapjára*. Debrecen: *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 91, 191–200.
- Kövecses, Zoltán & Günter Radden (1998): Metonymy: Developing a cognitive linguistic view. *Cognitive Linguistics* 9/1, 37–77. <https://doi.org/10.1515/cogl.1998.9.1.37>
- Ladányi, Mária (2007): *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald W. (1993): Reference-Point Constructions. *Cognitive Linguistics* 4/1, 29–40. <https://doi.org/10.1515/cogl.1993.4.1.1>
- Lapata, Maria & Lascarides, Alex (2003): A Probabilistic Account on Logical Metonymy. *Computational Linguistics* 29/2, 262–315. <https://doi.org/10.1162/089120103322145324>

- Mendes, Sara & Amaro, Raquel (2009): Modeling adjectives in GL: accounting for all adjective classes. In: *Proceedings of the Fifth International Conference on Generative Approaches to the Lexicon*. Pisa. Italy.
https://www.researchgate.net/publication/228576707_Modeling_adjectives_in_GL_accounting_for_all_adjective_classes
- Nemes Nagy, Ágnes (1989): *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Nemesi, Attila László (2009): *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Ortony, Andrew (1979): Beyond literal similarity. *Psychological Review* 86/3, 161–180.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.86.3.161>
- Papafragou, Anna (1996): On metonymy. *Lingua* 99/4, 169–195. [https://doi.org/10.1016/0024-3841\(96\)00016-2](https://doi.org/10.1016/0024-3841(96)00016-2)
- Paradis, Carita (2001): Adjectives and boundedness. *Cognitive Linguistics* 12/1, 47–64.
<https://doi.org/10.1515/cogl.12.1.47>
- Pethő, Gergely (2004): *Poliszémia és kognitív nyelvészet. Rendszeres főnévi poliszémiatípusok a magyarban*. Doktori értekezés. ELTE Doktori Program.
<http://mek.oszk.hu/04000/04054/04054.pdf>
- Pustejovsky, James (1996 [1995]): *The Generative Lexicon*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Rákosi, Csilla (2018): Dealing with the Conflicting Results of Psycholinguistic Experiments: How to Resolve Them with the Help of Statistical Meta-analysis. *Journal of Psycholinguistic Research* 47 (4), 777–801. <https://doi.org/10.1007/s10936-018-9558-7>
- Richards, Ivor Armstrong (1977/1936): *A metafora*. Fordította Rácz Judit. *Helikon Világosi dalmi Figyelő* XXIII/1, 120–128.
- Ricoeur, Paul (2006): *Az élő metafora*. Fordította Földes Györgyi. Budapest: Osiris Kiadó.
- Ritchie, David (2003): Categories and Similarities: A Note on Circularity. *Metaphor and Symbol* 18/1, 49–53. https://doi.org/10.1207/S15327868MS1801_4
- Romano, Manuela (2017): Are Similes and Metaphors interchangeable? A Case Study in Opinion Discourse. *Review of Cognitive Linguistics* 15/1, 1–33.
<https://doi.org/10.1075/rcl.15.1.01rom>
- Steen, Gerard J. (2007): *Finding Metaphor in Grammar and Usage: A methodological analysis of theory and research*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Szabó G., Zoltán & Szörényi, László (1988): *Kis magyar retorika*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szikszainé Nagy, Irma (2007): *Magyar stilsztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Thibodeau, Paul H. & Durgin, Frank H. (2011): Metaphor aptness and conventionality: A processing fluency account. *Metaphor and Symbol* 26/3, 206–226.
<https://doi.org/10.1080/10926488.2011.583196>
- Todorov, Tzvetan (1970): Synecdoques. *Communications* 16, 26–35.
<https://doi.org/10.3406/comm.1970.1227>
- Tóth, Máté (2018): Linguistic Metonymy: Implicitness and Co-Activation of Mental Content. Bern: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b14806>
- Tversky, Amos (1977): Features of Similarity. *Psychological Review* 84/4, 327–352.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.4.327>
- Utsumi, Akira (2007): Interpretive Diversity Explains Metaphor–Simile Distinction. *Metaphor and Symbol* 22/4, 291–312. <https://doi.org/10.1080/10926480701528071>
- Vendler, Zeno (1968): *Adjectives and Nominalizations*. The Hague: Mouton.

Kocsány Piroska:
A metonímia, a metafora és a hasonlat az -s képzős melléknevek tükrében
Argumentum 17 (2021), 313-348
Debreceni Egyetemi Kiadó
DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/17

- Warren, Beatrice (2002): An Alternative Account of the Interpretation of Referential Metonymy and Metaphor. In: Dirven, René & Pörings, Ralf (eds.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 113–130. [Korábban: In: Panther, Klaus-Uwe & Radden, Günter (eds.): *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 1999, 121–135.]
- Warren, Beatrice (2006): *Referential metonymy*. (Scripta Minora Regiae Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis). Kungliga Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. <https://lucris.lub.lu.se/ws/files/4481558/1270220.pdf>
- Wolff, Phillip & Gentner, Dedre (2011): Structure-Mapping in Metaphor Comprehension. *Cognitive Science* 35/8, 1456–1488. <https://doi.org/10.1111/j.1551-6709.2011.01194.x>
- Zharikov, Sergey S. & Gentner, Dedre (2007): Why do metaphors seem deeper than similes? Gray, W. D. & Schunn, C. D. (eds.): *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Fairfax, VA: George Mason University, 976–981. <https://doi.org/10.4324/9781315782379-203>

Kocsány Piroska
Debreceni Egyetem, Germanisztikai Intézet
H-Debrecen, Egyetem tér 1.
kocsanypiroska@gmail.com